

O'ZBEKSTAN RESPUBLIKASI AWIL HA'M SUW XOJALIG'I

MINISTRILIGI

TASHKENT MA'MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI

NO'KIS FILIALI

ZOOTEXNIYA KAFEDRASI

BAKALAVRIAT 5620600 – ZOOTEXNIYA TA'LIM BAG'DARI

IV-KURS STUDENTI

AYTEKEEV PIRJANNIN'

PITKERIW

QA'NIYGELIK JUMISI

**Tema: Inkubatsiyag'a jaramli ma'yek beretug'in tawiq'lardi saqlawda
mikroklimattin' ta'siri**

Ilimiy basshi:
Ajiniyaz atindag'i
No'kis pedagogika
instituti dotsenti, b.i.k.

Saparbaev J

Pitkeriw qa'niygelik jumisi ko'rip shig'ildi ha'm jaqlawg'a ruxsat etildi

«Zootexniya» kafedrası baslig'i:

«Zootexniya» fakulteti dekani:

_____ Eshmuratova S.T.

_____ Jumashev R.

2014j _____

2014j _____

No'kis-2014 jil

Mazmuni

Kirisiw-----	3
I. A`debiyatlarg`a sholiw-----	7
1.1 Tawiqlardan` ma`yek ha`m go`sh o`nimdarlig`ina ta`sir etiwshe faktorlar-----	7
II. Eksperimental bo`lim-----	16
2.1. Ta`jiriybe o`tkeriw ornina minezleme-----	16
2.2. Jumistin` maqseti ha`m waziypalari-----	18
2.3. Ta`jiriybe metodikasi -----	19
2.4. Zonaning` meteorologiyaliq sipatlamasi -----	22
III. Izertlew na`tiyjeleri -----	26
3.1. Dietikaliq ma`yeklerdi jaratiwdag`i o`ndiristi sho`lkemlestiruw -----	26
3.2. Tawiqlardan` bag`iw ha`m saqlawdin` jan`a texnologiyaliq usillari -----	31
3.3 Inkubatsiyag`a jaramli ma`yek beretug`in tawiqlardan` Saqlawda mikroklimate` ta`siri-----	41
3.4 Ekonomikaliq na`tiyjeliligi -----	44
IV. Juwmaqlawlar ha`m usinilar -----	46
V. Miynetni qorg`aw -----	47
VI. Paydalanilg`an a`debiyatlar -----	50

Kirisiw

Qusshiliq taraw xalqimizdin` jeti g`a`ziynesinin` biri dep aytisadi. Haqiyqatinda da xaliqtin` ku`ndelikli jasawi ushin en` za`ru`r bolg`an qimbatli mayek, jen`il sin`iwshi tawiq go`shi ha`mde qayta islewde ha`m paydalaniwda tu`rli o`nimler alinadi, sonday-aq jerdin` zu`ra`a`tligin asiriwda onnan da`ris alinadi. V.Ashkaev. (1978 jıl).

O`nim bag`darindag`i mayek, go`sh-mayek bag`darina mo`lsherlengen quslardin` Leggorn, Rus aq tawiqdari, Lomon Broun ha`m basqa tawiqdari`n paroda ha`m paroda gruppaları ko`beytirilmekte. Eger usi tawiqdari ja`nede rawajlandiriw ushin onin` aziqliq bazasin jeterli da`rejede aralas jem menen ta`miynlewde da`nshilik tarmag`in rawajlandiriw en` za`ru`rli waziypalardan biri. Aldin`g`i jetiskenliklerdi qollawda respublikamızda xizmet ko`rsetip atirg`an awıl-xojalig`i jetiskenlikleri ko`rgizbeleri ta`repinen shet el ma`mleketlerinde Germaniyada, Polsha, Belorussiya siyaqli ma`mleketlerde qusshiliqta qollanip atirg`an pa`n jetiskenliklerin qollaw jan`aliqlarin ko`rsetiw sistemali a`melge asirip barilmaqta. Bunnan basqada qusshiliqti ja`nede jaqsilaw ushin O`zbekstan qusshililiq birlespesinde sho`lukemlestirilgen Vertex – agro qospa ka`rxana bug`an AQSh, Rossiya, O`zbekstan ma`mleketlerinen quralg`an ka`rxana. Respublikamızdin` barliq oblastlarindag`i rayonlarda fermer xojaliqlarında ha`m qusshiliq fermaları sho`lkemlestirilgen. Ha`zirgi ku`nde 23 min`nan artiq fermer xojaliqlari xizmet ko`rsetip xaliq ushin mayek ha`m qus go`shi islep shig`armaqta. Fermer xojaliqlarında qusshiliqti rawajlandiriw ushin parodali quslardi ko`beytiriw, na`silshilikke itibar beriw, da`nshilikti jaqsilaw ha`mde pa`n jan`aliqlarin fermer xojaliqlarında qollaw arqali bul tarawdi rawajlandiriw za`ru`r. V. Ashkaev (1978 jıl).

Qusshiliqtin` o`zine tiyisli biologiyaliq qa`siyetlerinen paydalaniw usillari arqali azıq-awqat o`nimlerin jetistiriw ma`selelerin sheshiwde ko`birek na`silshilik isine quslardin` issi klimatına biyimlesken taza parodalardi jaratiw, qus o`nimlerin qusshiliq fabrikalarında bolg`an joqari zamanago`y texnologiya tiykarında ha`m

u'y quslarin bir jayda saqlawda awir jumislarin mexanizatsiyalaw ha'm avtomatlastiriw tiykarinda alip bariw za'ru'r.

Quslar du'nya boyinsha ha'mme ayaqlarda tarqalg'an, olardin' 3000 min' tu'ri bolip 3 tayipag'a bo'linedi.

1. Ushiwshi yaki qanatli
2. Juwiriwshi yaki qanatsiz.
3. Pingvinler (u'lken qanatli ushpaytug'in kuslar).

40-tayipa tu'rlerge bo'linedi. straus tu'ri ha'm basqa tu'rleri bar. Birinshi ilimiy izleniw u'y quslarinin' kelip shig'iwin Ch.R. Darwin izertlegen. Onin' tastiyoqlawinsha u'y tawiq-lari jabayi bankiv tawig'inan kelip shiqqan. Onin' usi a'wladi bar. Bankiv tawig'in u'y tawig'i menen shag'ilistirilsa, na'sil beriwshi a'wlad alinadi. Bankiv tawig'inin' awirlig'i 0,6-0,8 kg, bir jilda 8-12 kg dana ma'yek beredi. Tawiq-lardi u'yg-e u'yretiw 5000 jil aldin Xindistanda shig'is qubla ma'mleketlerine tarqalg'an.

Quslar swt emiziwshilerden parq qilip olar ko'p bala beriwi, yag'niy (ma'yekten ko'p sho'je aship shig'iwi) dene temperaturasi (41-42gradus) tez jetiliwshen', olardin' embrioninin' rawajlaniwi ana qarninan sirtinda boliwi, barliq na'rseni qabil etiw, o'simlik wa'mde haywanat a'leminen alinatwg'in aziqlardi kabil etiw, ha'r jili pa'rlerin jan'alaydi. Bunnan basqada biologiyaliq belgilerden o'siwi, suwda u'yrek, chaykalar-din' su'ziwi, tereklerge shig'ip, jatiwi za'ru'r.

Quslardin' organizmi basqa awil xojaliq haywanlari siyaqli du'zilisi ju'da' quramalilig'i menen parq qiladi. Bir tu'rdegi kletkalardin' gruppalari o'zinin' tekg'ana morfologiyaliq ha'm fiziolgiyaliq sipatlarina qaray toqimalarin payda etedi. Kuslardin' pa'ri u'sh qatlamnan du'zilgen su't emiziwshi haywanlarga uqsas bolip. Lekin quslarda teri ha'm may bezleri bolmaydi. Quslarda eki bez bolip, moyin arqasinda ha'm dumg'ozada jaylasqan bir-birin qisip o'tken aqirg'i omirtqasinda 2 bo'limnen du'zilgen, tawiq-larda bul bez kishirek domalaq bolip o'zinen may suyiqlig'in ajiratiwshi dumg'oz-a suyiqlig'i kusti barliq

paʼrlerin maylaydi. Kuslar terisi uʼsh qatlamnan duʼzilgen: epidermis, tiykargʻi boʻlim haʼm teri asti qatlami. Kuslardi denesi haʼr tuʼrli paʼrler menen qaplangʻan, bul sol kuslardi jaraqatlaniwdan, organizm temperaturasin barqulla issiliqtin saqlanip turiwin taʼmiyinleydi.

Qan aylaniw organlari (boʻlimleri) organizmde enʼ zaʼruʼrli rol oynaydi, qan tiykargʻi waziypa atqaradi. Tawiqlarda uliwma qan mugʻdari denenin awirligʻinin 8-9 protsenti quraydi. Quslardi soygʻanda qannin yarimi sirtqa agʻadi, yarimi toqimalarda qaladi. Qan suyiqliqtan ibaratplazma, onda kletkalar qizilqan denesheleri, eritrotsitler, aqqan denesheleri, leykotsitler haʼmde qannin tegis boʻlekleri trombositlerden ibarat. Bunnan tisqari organizmde juʼrek enʼ zuʼruʼrli organ bolip, ol arqali organizmde qan aylaniwi payda boladi.

Ayiriw organlari (boʻlimleri) na buyrek haʼm sidik boʻlip shigʻariw boʻlimleri kiredi. Buʼyrek arqali organizmdegi artiqsha duz haʼm suwlar haʼmde zaʼhaʼrli zatlar sirtqa shigʻadi. Quslardi sidigi suʼt emiziwshilerdikiyen parq qiladi onda sidik kislotasi, duz kislotasi, fosfatlar kreatin saqlanadi.

Koʻbeyiw organlari. Kuslarda embrion rawajlaniwi maʼyekte boladi. Jinisiy jetiliw kuslarda maʼyekke kirisiw menen baylanisli boladi. Maʼyek bagʻdarindagʻi tawiqlardan maʼyek beriwi 130-150 kuʼnlik jasinda, goʻshli porodalarda 180 kuʼnde, uʼyrek 6 ayliqta, gʻaz haʼm tuʼye tawiqlarda 6-7ayliqta baslanadi.

Issiliq almasiwi. Quslardin barliq organizmi normal xizmet koʻrsetedi, eger issiliq payda boliw koʻlemi issiliqqa tenʼ bolsa, ondagʻi waqit birliginde tenʼ issiliq sarp boladi. Kuslardin dene temperaturasi bir kuʼn dawaminda oʻzgeredi. Kuʼndizi joqari, tuʼnde bolsa 0,4-0,5gradus toʻmen boladi. Maʼyek beriwshi tawiqlardan fiziologiyaliq jagʻdayina sirtqi ortaligtin taʼsiri tuʼrlishe boladi. Sirtqi hawanin suwiqligʻi 9,5gradus bolsa, kuslardin dene temperaturasi paʼseyedi, eger –1 gradus bolsa maʼyek qoyiw kemeyedi.

+ 26,5 gradus bolsa maʼyektin kabigʻi juqa boladi.

+ 39,0 gradus bolsa kuslarda joqari daʼrejede oʻlimshilik koʻbeyedi.

1. Awil xojaliq quslarinin` o`nimleri ma`yek, kuslar go`shi ha`m onin` ishki organlarinan alinatug`in o`nimleri xaliqtin` ku`ndelikli turmisina kerekli ha`m a`hmiyetli. A`sirese, onin` ma`yegi jas balalardin` o`siwinde, go`shtegi aminokislotalardin` barliq tu`rleri boliwi en` kerekli ha`m a`hmiyetli dep meditsinada bahalanadi. Aziqlaniw normasına karap ha`r ku`ni bir danadan ma`yek qis ha`m gu`z aylarında jep turiw kerek, organizm bul ma`wsimlerde vitaminlerge ju`da` mu`ta`j boladi. Bunnan tisqari kus go`shi pisirilgennen son`, a`sirese u`lken jastag`i adamlar ushin en` shipabag`ish esaplanip, aminokislotalar ko`pliligi, baylig`i menen bahali. Quslardan g`az, u`yrekten, aling`an kuslar mayi ju`da` paydali bolip, onin` quramında xolistirin zatlari bolmaydi.

Qaraqalpaqstan Respublikasında barliq tu`rdegi qojaliqlarda statistikaliq mafjumat boyınsha quslar bas sani (min` bas esabında): 1-aprel 2014-jıl jag`dayında.

Ja`mi barliq tu`rdegi xojaliqlarda – 2778712

Sonnan:

Fermer xojaliqlarında - 182694

Xaliqta - 2402942

Awil qojaliq ka`rxanalarında - 193076

Jetistirgen mayek o`nimi (min` dana):

Ja`mi barliq tu`rdegi xojaliqlarda – 48654

Sonnan:

Fermer xojaliqlarında - 2121

Xaliqta - 41253

Awil qojaliq ka`rxanalarında - 5280

I. A`debiyatlarg`a sholiw.

1.1 Tawiq-lardin` mayek ha`m go`sh o`nimdarlig`ina ta`sir etiwshi faktorlar.

Quslardin` ekstererin teren`irek ta`jiriybe ha`m a`meliy jumislarda barliq talabalar menen toliq mag`liwmatlardi oqiwshilarg`a jetkerip, tiyisli waziypalar beriledi. Quslardin` ekstereri ne – bul quslardi ekstererine qarap onin` aniq o`nimdarlig`in biliw qiyin, lekin oni ko`rip mayek beriwi yaki bermesligin biliwi mu`mkin. Sol sebepli, ekstererin u`yreniw quslardi tan`lawda na`silshilik ha`m sanaat qus fermalarinda ta`jiriybede a`hmiyetke iye. N.I. Starchikov (1989 jil).

Quslardin` bazi bir ekstereri belgileri jildin` ma`wsimine baylanisli bolip o`zgeredi. Bunnan aziqlandiriw, saqlaw fiziologiyaliq jag`day-larina baylanisli. Ko`birek eksterer belgilerinin` o`zgeriwi ko`beyiw organlarinin` waziypalari arqali o`zgerip baradi. Misal: tawiq-lardi mayek tuwiw waqtinda tiri salmag`i, tuqimliq ko`lemi mayek joli ha`m awqat sin`iriy organlari u`lkeyedi yaki ken`eyip baradi. Mayek beri-w tamam bolsa, terinin` pigmentasiyasi tiklenedi. Denenin` jag`dayina qarap tawiq-lardin` mayek beriwi aniqlanadi. Tawiq-lardin` mayek tuwiw aldinan denesi ken`eyedi, tajisinin` ren`i jumsaq tiniq qizil boladi. Mayek tuwip bolg`annan son` tajisi ag`arip, qatti bolip qaladi. Ioshos, N.I. Starchikov (1989 jil).

Tsesarkalarda tumsig`i astinda teri payda bolg`an, erkeginde u`lken, urg`ashisinda kishi boladi. Tawiq-lar, tu`ye tawiq-lar, tsesarkalarda tumsig`i to`menge qayrilg`an, suwda su`ziwge iykemlesken quslardiki bolsa g`azlarda tumsiq formasi tuwri murinli, do`n` murinli, jalg`anayaqli bolip keledi. Quslardin` ko`zleri ha`r tu`rli bolip ha`m parodalarda formasi ren`i birdey bolmaydi.

Quslardin` jasin aniqlaw. 1. Quslardin` jasin belgilewde onin` inkubatsiyadan aship shiqqan ku`ni ayag`indag`i qiyilg`an do`n`gelek nomerli yamasa qanatlarindag`i nomeri arqali aniqlanadi. 2. Ekstereri boyinsha pixni (shpora) uzinliqqa qarap 1 jasta pixni 1 sm, bir jilda 1-2 sm parodasina qarap o`sedi.

Sho'jelerdin' jasin pa'rlerinin' rawajlaniwi menen ha'm belgileydi. Tez jetiliwshen' parodalarda 8 ha'ptelikte ha'reketleniwshi pa'rler quyrig'ina deyin jetip baradi.

Konstitutsiya degende organizmnin' uliwma gewde du'zilisiz anatom – fiziologiyaliq du'zilis belgileri, jinisiiy qa'siyetine baylanisililig'i ha'm oni sirtqi ortalıqqa juwap bere aliwi dep tu'siniledi. Ioshos, N.I. Starchikov (1989 jıl).

Bekkem tu'rli konstitutsiyag'a quslardin' ko'plegen g'az ha'm tawıqlardin' parodalari kiredi, bulardin' gewde du'zilisiz bekkem su'yekleri jaqsi rawajlang'an bulshiq etlerinde maylar toplan' an boladi. Bul tu'rge kiriwshi quslardin' xarakteri qa'siyetleri ko'kiregi ha'm tumsig'i ju'da' rawajlang'an, pa'rleri tig'iz boladi. Bul tu'rge kiriwshi quslar onsha biyik emes, ko'beyiwi yag'niy mayek beriwi az, kesh jetilisiwshen' bolip keledi.

Tig'iz konstitutsiyali quslarga ko'birek mayek beriwsiler, Leggorn, Rus aq tawig'i, u'yreklerden Hindstan ju'girgishi, g'azlardin' Kuban, Qitay g'azlari kiredi.

Quslardin' jumsaq, bos konstitutsiyali tawıqlar – iri bolip, tiri salmag'i awir boladi. Pa'ri siyrek, jasi sho'jelerinin' o'siwi a'ste aqirinliq penen ha'm bulshiq etleri ha'reketsiz, teri asti qatlami jaqsi rawajlang'an, olardin' mayek beriwi az boladi. Go'shlik sipati ortalısha. Bunday tu'rge go'shli paroda tawıqlar kiredi. Brama, kokinhin, Langshon, bazi bir g'az parodalari (tuluz g'azi) u'yreklerden Roun, Enlsbyuri.

Na'zik konstitutsiyag'a kiriwshi quslar bezetilgen parodalar bolip, kishilew boladi. Su'yegi ha'm go'shi bunday quslarda jaman rawajlang'an, ayaqlari jin'ishke, ha'reketsiz, sirtqi ortalıqqa tez juwap qaytarg'ish. Olardin' o'nimdarlig'in kem bolip, aziqlandiriw, saqlawg'a talapshan' boladi.

Bos konstitutsiyag'a kiriwshi quslar iri ha'mde tiri salmag'i u'lken boladi. Pa'rleri siyrek, o'siw quwati ha'm jas sho'jelerin pa'rleri juqa, bulshiq etleri a'zzi, bos, teri asti qatlami jaqsi rawajlang'an, minez qulqi bos, bull tiptegi go'shli parodalar brama, koxinxin, lashgan ha'mde g'azlardin' tuluz, u'yreklerdin' eysbyuri, roun siyaqlı parodalı g'azlar kiredi.

II. Quslardin` o`nimdarlig`i ekstereri ha`m konstitutsiya du`zilisine baylanisli bolip, mayek, go`shli quslarda ko`birek ko`zge taslanadi, bul bolsa olardin` o`siw ha`m rawajlaniw da`wrinide rawajlanip baradi, usi da`wirde jinisiy qa`siyetlerin saqlap qaliw ushin olardi aziqlandiriw, saqlaug`a u`lken itibar berip, sharayat jaratiw talap qilinadi. Ha`zirgi sharayatta qusshiliq tarawi sanaat tiykarinda, rawajlanip atirg`ani sebepli, ko`birek bekkem tipke kiriwshi quslardan paydalaniw ekonomikalik jaqtan payda keltiredi, yag`niy mayek ha`m qus go`shi ushin az miynet sariplanadi. Misal: 1 kg broyler go`shin islep shig`ariw ushin 2,7-2,8 aziq birligi sirplanadi, 10 dana mayek aliw ushin 1,6-1,8 aziq birligi sarplanadi. Fisinin G.A. Tardanyat (1990)

III. Awil xojalig`i quslarinin` barliq tu`rlerinen adamlardin` ku`ndelikli tirishiligi ushin en` za`ru`r bolg`an mayek, qus go`shi ha`mde bir qansha o`nim alinadi.

Tawiq mayegi quraminda barliq tirishilik ushin kerakli toyimli, biologiyaliq aktiv zatlar belok, 12-13 % uglevod, 12 % may, 1% karbon suwlar saqlanadi, mayek beloginde almastirip bolmaytug`in aminokislotalar saqlanadi.

Qusshiliqta broyler go`shi jetistiriwde broyler sanaati keyingi waqitlarda shet ma`mleketlerde ken` rawajlanbaqta. O`zbekstanda da bul tarawdi rawajlandiriwg`a keyingi waqitlarda bir qansha itibar berilmekte. Eger tawiq 24 saatta mayek tuwsa, onda tawiqqlar ha`r ku`ni mayek tuwadi, eger onnan ko`p wakit sarplansa, onda tawiq dem aladi. 1-2 ku`n dem alip, son` ja`ne bir neshe ku`n mayek beredi. Waqit o`tiwi menen tawiqqlar ma`lim mug`darda mayekti dawamli berse, oni mayek beriw tsikli delinedi. N.Shatoxin, Ya Jiyanov, N.Samorodov (1989 j). Tsikl (da`wir) qisqa yaki uzin boliwi mu`mkin. 10-15 ku`n mayek berse uzin, 2-4 ku`n mayek berse qisqa boladi, eger da`wir ishinde mayek tuwmasa oni interval dem aliw ku`ni delinedi.

Awil xojaliq quslarinin` o`nimdarlig`i bir tu`rde bolmaydi. Misal: tawiqqlar bir jilda 250-270 ha`tteki 300 dana mayek beredi, u`yrekler 140-180 dana, tu`ye tawiqqlar 90-140dana, g`azlar bolsa 40-80 dana mayek beredi. Birinshi jili tawiq

ha`m tu`ye tawiqlardan` mayek beriwi 15-20 % bolsa ko`p bolip, al ekinshi ha`m keyingi jillarg`a salistirg`anda quslar ortasha ko`rsetkishi boyinsha kem mayek beredi.

2. Quslardin` go`shin islep shig`ariwin xarakterleytugin zatlar to`mendegiler: tiri salmag`i, o`siw tezligi, pa`rleniw tezligi, ha`r bir ana tawiqtan aling`an sho`je, semiriw sipatlari, quslardin` goshliligi ha`m basqalar. Go`shtin` sipatina may kislotaliq quramina o`simlik ha`m haywan maylarin aziqliq ratsionina qosiliwi ta`sir etedi. Broyler sho`jelerin keteklerde baqqanda, mayli go`sh alinadi, olardi jerde saqlawg`a qarag`anda salistirip qaraladi. Paydalaniwg`a bolatug`in bo`limleri sho`je terisi, ishki mayi, bawir o`kpesi, ju`regi, bu`yregi, bulshiq et ha`m asqazani kiredi. Paydalaniwg`a bolmaytug`in bo`limlerine su`yegi, tamag`indag`i go`shi, tamag`i ha`m basqa bo`limleri kiredi.

Tawiq, tu`ye tawiq go`shi ju`da` toyimli bolip go`shtin` biologiyaliq bahalilig`in beloklardin` saqlaniwi menen aniqlanadi. Almastirip bolmaytug`in aminokislotalar, metionin valin, leytsin, triptofan, lizin, gistidin ha`m basqada ha`r tu`rli aminokislotalar boladi. Fisinin G.A. Tardanyat (1990 j).

3. Qusshiliqtan aling`an o`nimlerdi qayta islewden, mayek qabig`inin` quslarga` aziqliq retinde beriledi. mayek qabig`inan un tayarlanadi. Olardan ha`m tu`rli aziqlar tayarlanip paydalaniladi. Bunnan basqa da mayektin` sariwizinan adamlardin` ha`r tu`rli keselliklerdi dawalawda, shamallawda isletiledi. Quslardi soyg`anda olardin` ekilemshi o`nimlerinen (bawirinan, pa`rinen, qaninan, su`yeginen) paydalaniladi ha`m tezeginen kopmost tayarlanadi. N.Shatoxin, Ya.Jiyanov, N.Samorodov (1989 j).

4. Quslardin` o`nimenen, qus pa`rinen ha`r tu`rli jen`il sanaatinda ko`pshilik zatlarin tayarlawda, ha`r tu`rli mayda na`rseler tayarlap adamlar ushin paydalaniladi. Bunnan tiskari quslar da`risi jerdin` zu`ra`a`tliligine tez ta`sir etiwshi esaplanadi. Onin` ximiyaliq quraminda 34,5-41,3 % qurg`aq zat, ku`l 14-40 %, shiyki may 2,9-4,5 % azotsiz ekstraktiv zatlar 46-48 % boladi. Ortasha 1 bas tawiq bir ku`nde 175-189 da`ris ajiratadi, go`shli tawiqlar 276-300 gr, tu`ye

tawiqqlar 450 gr, u'yrekler 423 gr, g'azlar 594 gr da'ris shig'aradi. Fisinin G.A. Tardanyat (1990 j).

Awil xojaliq quslarin parodalari, paroda gruppalari ha'm krosslari. Du'nyada ha'zir 100 den artiq tawiqqlar parodasi, 20 u'yrek ha'm tu'yetawiq, 40 lag'an g'az parodalari bar. Ma'mleketimizdin' awil xojalig'inda saqlanatug'in quslar parodalari issi klimat sharayatinda biyimlestirilgen. Leggorn, Rus aq tawig'i, Kornish, Pligmatrok ha'm basqa parodalar arqa Kavkaz tu'ye tawig'i shiyshe siyaqli u'yrekler bar. Mamleketimizde mayek bag'darindag'i tawiqqlardi asiraw boyinsha 4, go'sh bag'darindag'i 5, go'sh – mayek 17, u'yrek 11, g'az 18, tu'ye tawiq 16 tu'rdegi parodalari ko'beytirilmekte. Ko'p sanli quslar parodalarin qolg'a u'yretiw, jaratiw natijesinde ha'r tu'rli sharayatlarda jabayi tu'rleri jaratildi. Paroda payda etiw protsessii ha'zirgi waqitta dawam etpekte, jan'a quslar parodalarin jaratiw ha'm oni qa'legen belgilerge bag'darlap sho'lkemlestirilip barilmaqta. Bir-birine jaqin semeystvoliq juplasiwg'a jol qoymasliq kerek. Jan'a quslar parodasin jaratiwda formalaniw protsessinen aldin paroda gruppalarin jaratiw bahalaw arqali baylanisli boladi. Tawiq parodalari mayek-go'sh urisqaq ha'm bezetiwi tu'rdegi quslarga bo'linedi. Ha'zirgi waqitta urisqaq ha'm bezetiwge mo'lsheirlengen tawiqqlardi ko'beyttiriw kemirek mug'darda ko'beyttiriledi.

Mayek bag'darindag'i tawiqqlar parodasi. Bul tawiqqlardi ko'beyttiriwden tiykarg'i maqset mayek aliw. Sonin' ushin tiykarg'i xojaliqta paydali tawiqqtan ko'p mayek aliw. Tiri salmag'ina qarap, aziqliq sarplaniwin aniqlaydi. Tawiqqtin qansha tiri salmag'i kem bolsa mayek islep shig'ariwg'a az aziqliq sarplanadi. Birdey o'nim berse mayek bag'darindag'i tawiqqlardin' jinisiy jetilisiwi erterek boladi ha'm uzaq waqit toqtamastan mayek beredi.

Aq Leggorn – tawig'i du'nya boyinsha ko'p mayek beriwshi ko'p tarqalg'an tawiq bolip bul tawiq paroda XIX a'sirde AQShta Italiyadan keltirilgen jergilikli quslar ko'beyttiriw joli menen jaratilg'an. Basi ortasha, parleri japiraq siyaqli, qulaq sipirasi aq ha'm qon'ir boladi. Ko'kiregi jaqsi rawajlang'an.

Gewdesi sozin`qi, qanatlari ken`, quyrig`i ko`terilgen. Qorazlari ortasha 2,7 kg, tawirlari 1,8-2,0 kg. Mayek beriwshen`ligi jılına 220-240 danag`a shekem boladi. Mamleketimizde Leggorn tawirlari birinshi AQSh tan ha`m Angliyadan 1925-jılda keltirilgen. Olardi «Krasniy» mamleket xojalig`ında 1962-1968-jıllarda biyimlestirilgen liniya ha`m joqari o`nimdarlıq tawirlardin` krosslari Kanadadan, Gollandiyadan, FRG ha`m Yaponiyadan keltirilgen. Ilimiy izertlew institutlarında na`silli zavodlarında ha`m qusshiliq ta`jiriybe stantsiyalarında olardin` krossların jaratiw u`stinde jumislar alıp barılmaqta bul tawirlar mamleketimizde ha`mme jerlerinde paydalaniw ushin mayek islep shig`ariwda paydalaniwda qollanadi.

**Rus aq tawig`i** – belgili paroda. Bul tawiq parodasin jaratiw 1920-jıllarda baslang`an. Leggorn tawiq parodasin jergilikli tawiq parodasi menen shag`ilistirilg`an. Bul tawiqtin` o`zi menen shag`ilistiriw ushin en` iri o`nimdar tawiqtin` ko`beyttiriwde paydalanilg`an. 1953-jılı paroda dep atalg`an. Bul parodanın` sirtqi dene du`zilisi mayek bag`darındag`i qa`siyetlerge iye. Konstitutsiya tig`iz, na`zik, ha`reketshen` bolıp pa`rleri aq, tig`iz tumsig`i ha`m ayaqlari sari ren`de jaqsi rawajlang`an. Qorazi 3 kg, tawirlari 2 kg, mayek beriwi 200 dana bir jılda onnan da ko`birek beredi. Mayekti inkubatsiyag`a qoyiw sipati jaqsi. Mayektin` atalaniwi 92-97 % sh. Sho`je shig`ariw 80-86%. Bul parodag`a kiriushi tawirlar quriq baspaydi. Na`silli aq tawirlarinin` toparin, Yasnaya polyana, stavropol u`lkesinde bulardin` tuqimin ko`beyttiriw u`stinde jumis alıp barmaqta.

Nyu-Gempshir – bul tawiq parodasi AQSh ta tarqalg`an, rod-ayland tawirlari menen na`silshilik jumisların alıp bariw maqsetke bag`darlang`an halda onin` mayeginen tez jetiliwshen`ligin asiriw tez arada pa`r payda boliwi u`stinde jumis alıp barilg`an.

Tawirlari 2,7 kg, qorazi – 3,5 kg mayek beriwshen`ligi 200 dana ha`m onnanda ko`birek mayek beredi.

**Erewan tawig`i** – Armeniyanin` jergilikli paroda tawig`i rod-ayland ha`m Avstriya tawig`i menen shag`ilistiriladi. Tawiqtin` awirlig`i 2,3 kg, qorazi 3,2 kg

mayek beriwshen`ligi 200 danadan ko`birek, mayek salmag`i 57-60 gr, bul parodadan liniyalar jaratilg`an, olardin` mayek beriwshen`ligi joqari.

Moskva tawiqqlari – bul tawıq paroda gruppasın Temiryazev awıl xojalig`i akademiyaşinin` alimlari sharwalardin` qatnasiwında jaratqan. Tawıqlari 2,2-2,4 kg qorazlari 3,5-3,6 kg, mayekliligi 200 danadan ko`p boladi.

Orlov parodasi tawıqtı Kurskiy, orlov oblastlarinin` diyqanlari ta`repiñen jaratilg`an, bunda jergilikli paroda tawıqların urisqaq qorazlar menen shag`ilistiriladi.

Orlov tawıg`i iri, gewdesi u`lken, ko`kiregi ken` aldina shıqqan a`sirese qorazlarinin`. Bulshiq etleri, ko`kiregi, ayaqlari, moyñi jaqsi rawajlang`an. Tawıqlari 2,5-3 kg, qorazlari 3,5-4 kg, mayekliligi 120-150 dana. Mayekti ko`p beretug`inlari 230 danag`a deyin beredi.

Qusshiliqta na`silshilik jumisi. Qusshiliqta na`silshilik jumislarinin` tiykarg`i waziypalari to`mendegilerden ibarat.

1. Quslardin` paroda ha`m liniyaların bekkemlew, jaqsi qa`siyetlerin jaratiw, aziqliq sarplaniwin kemeyttirgen halda olardin` mayek ha`m go`sh o`nimdarlig`in asiriw.

2. Seleksiya jumislarin jetilistiriw ha`m oni jan`a usılların islep shig`iraw.

3. Qusshiliq fabrikalari jamiyetlik xojalig`i, shirket, mamleket xojalıqlarinin` fermalarında joqari o`nimdar, ha`reketshen` qospaq quslar menen u`zliksiz ta`miynlep turiw.

4. O`zbekstan sharwashiliq ilim-izertlew instituti qasındag`i qusshiliq seleksion-genetik stantsiyasi (STs) birdey sharayatqa biyimlesken joqari o`nimdarli, pushli ha`m go`shli Krosslardı jaratiw barisında jumis alıp bariladi. STs da seleksiya jumislarin jan`a usılların islep shig`iw menen shug`illanadi.

Eki mamleketlik na`silshilik zavodi bar. Bulardin` biri Ferg`anada Payziobod mamleketlik na`sil zavodi esaplanadi. Ekinshisi Qarasuw mamleketlik na`silshilik zavodi bolip (Tashkent oblastında).

O'zbekstanda na'silshilik jumislarin jaratiw ushin ilimiy oraylar bo'lek na'silshilik xojaliqlari quralg'an.

1. zveno. İlim izertlew institutlari. Eksperemental xojaliqlar UzNIİJ misalinda.

2. zveno Na'silshilik zavodlari (GPZ).

3. zveno Na'silshilik xojaliqlari reproduktori. Birinshi ha'm ekinshi ta'rtibli.

Na'silshilik quslardi olar GPZdan aladi. Sho'je aship shig'iwshi stantsiya (İPS).

Liniyali ko'beyttiriw. Liniya boyinsha ko'beyttiriw. Parodani yamasa paroda ishindegilerdi jaqsilaw maqsetinde, mallardi liniya ishinde ko'beytiw. Liniyali ko'beyttiriw sxemasi ha'r qaysi sharwa mallardi tu'ri ushin arnawli islep shig'iladi.

Liniya degenimiz ne? Bazi bir belgili erkek haywannan tarqalg'an og'an tartqan parodali haywanlardin' joqari o'nimdar gruppasi.

Mayek jo'nelisindegi liniyalardi jaratiw etaplari (basqishlari).

1. Liniya jaratiwdi a'melge asiriwda qusshiliqta na'silshilik jumislarin ha'mme jaylarda ju'rgiziledi ha'm qusshiliqtin' o'nimdarlig'i ayriqsha esap penen onin' xojaliq paydali belgileri boyinsha alip bariladi. Mayekligi, mayektin' sipati, salmag'i, qabiqlarinin' u'lkenligi, mayek quraminda qan daqlarinin' bolmaslig'i ha'm ha'reketshen'ligi bekkem konstitutsiyalig'i, tawiqlardan' quriq bolmaslig'i ha'm sho'je aship shig'ariw esapqa alinadi.

2. Jan'a liniyalardin' na'sillik belgilerin bag'darlawda keyinshelik o'nimdarlig'in na'sil sipatlarin asiriwda erkek quslardan jumsartiriwda bergen o'nimdarlig'i boyinsha bir-birine uqsas tawiqlardan paydalaniw mu'mkin.

3. Joqari o'nimdar liniyalardin' ata-ana formalarin jaratiw ha'm olardi tekseriw.

4. Bir liniyadan tarqalg'an quslardi islep shig'ariwdi ken'eyttiriw ha'm en' jaqsi liniyalari menen ag'a-inileri menen juplastiriwda paydalaniw kerek.

5. Ata ha'm ana tawiqqlar formalarin sanaat quslarin jaqsilaw ushin shag'ilistiriw (bir parodali liniyalar ara qospaq aliw maqsetinde).

6. Tejemli go'sh bag'darindag'i liniyalardi jaratiw ha'm a'melge asiriwda ha'm usi joqaridag'i etaplar arqali a'melge asiriladi.

Shag'ilistiriw. Qusshiliq ta'jiriybesinde hasil paroda, liniyalardi ko'beyttiriw degende bir tu'rli parodali yamasa paroda gruppallasindag'i erkek ha'm urg'ashi quslardi juplastiriwdi, shag'ilistiriw degende bolsa ha'r tu'rli parodalarg'a iye bolg'an erkek ha'm urg'ashi quslardi juplastiriwdi tu'siniw kerek.

Na'sil aliw ushin shag'ilistiriw u'sh tu'rli boliwi mu'mkin, qayta-qayta o'zgeriwshi yaki sin'diriwshi ha'm qan o'tkeriw joli menen shag'ilistiriw. Jan'a paroda payda etiw protsessinde shag'ilistiriwdin' ekinshi yaki u'shinshi buwinina deyin o'tkerilip, keyinshelik qospaq erkek ha'm urg'ashi quslardi bir-birine tu'plep, o'z-o'zinen ko'beyttiriw usili menen paydali ha'm kerekli belgileri bekkemlenedi.

Qayta-qayta shag'ilistiriw. Eki yamasa bir neshshe ma'lim parodalardi ta'kirar shig'ilistiriw joli menen paroda payda boladi. En' sipatli yamasa u'shinshi buwin qospaqlar o'z-o'zinen ko'beyttiriledi. Eger alding'i jan'a qospaqlar tiyisli sipatqa iye bolmasa, olar da'slepki parodalarinin' birine ja'ne qayta shag'ilistiriladi.

O'zgertiwshi yaki sin'diriwshi shag'alistiriw usili. Bul usil jergilikli paroda quslarinin' o'nimdarliq sipati xojaliqtin' talaplarin qandira almag'an waqitta qollaniladi.

II. Eksperemental bo`lim.

2.1. Ta`jiriybe o`tkeriw ornina minezleme.

«Inkubatsiyag`a jaramli ma`yek beretug`in tawiqlardi saqlawda mikroklimattin` ta`siri» atamasindag`i pitkeriw qa`niygelik jumisinin` ta`jiriybe orni retinde Xojeli rayoni «Alisher» fermer xojalig`indag`i tawiqlar u`stinde alip barildi. «Alisher» fermer xojalig`inda ha`zirgi ku`nde 100 bas tawiq a`tirapinda bolip bular na`tiyjeli bag`ilip atir. Tawiqlardin` ha`r qiyli jastag`i, sonnan ha`r qiyli tiri salmaqta bolip ta`jiriybeli jumislari ushin toliq tiykar boldi. Fermada islenetug`in ayrim jumislar mexanizatsiyalang`an ha`m elektrlestirilgen. «Alisher» fermer xojalig`inin` fermasindag`i tawiqlar tiykarinan kontsentrat aziqlar menen aziqlanip, olarg`a qosimsha tu`rde vitamin uni, jaz aylarinda bolsa maydalang`an sobiqli eginler aziqliq zatlardi tayarlawda traktorg`a tirkelgen otdi maydalawshi u`skene mexanizmlerden paydalaniladi.

«Alisher» fermer xojalig`i o`ndirislik sipatlamasi to`mendegishe.

Ja`mi jer maydani 78 gektar.

Sonnan 30 gektar suwg`arip egiletug`in jer.

45 gektar jaylaw jerleri.

3 gektar jap-salma maydani iyeleydi.

12 gektar paxta egislik jeri.

4 gektar biyday egislik jeri.

Sharwa ushin ot-sho`p egiletug`in 14 gektar jer maydani.

Sonnan;

3 gektar da`n ushin ju`weri jer maydani.

4 gektar da`n ushin ma`kke jer maydani.

5 gektar g`awish (ko`k massa) jer maydani.

1 gektar sudansha jer maydani.

2 gektar jon`ishqa jer maydani.

Uliwma qaramallar bas sani 74 bas.

Sha`rtli bas sani 56 bas.

Sawin siyirlar 20 bas.

Sawilatug`ini 12 bas.

Su`t 54 litr (1 sutkada) ja`mi fermer xojalig`i ushin.

Qizil sho`l parodasi qasharlar 5 bas.

Na`silli bug`alar 3 bas.

Qoylardin` bas sani 42 sonnan 28 sawliq.

Eshkilerdin` bas sani 37.

Sonnan 34 basi tuwatug`in eshkiler.

Tawiq 80 bas.

Texnikalar sani 6

Sonnan:

DT – 75 (Qazaqstan) – 1 dana

T - 4A (Altay) – 1 dana.

DT 545 (Balgar) – 1 dana

T – 28, 1 dana

T – 40, 1 dana

TT3 – 80, 1 dana

Uliwma jumisshilar sani 12 adam.

Uliwma satip alinatug`in jemler.

12 tonna gu`njara bir jılg`a

8 tonna kepek (Sali, biyday)

13 tonna sholqa 1 jılg`a

Bizin` zonamizda ko`k ot-sho`plardi tayarlaw ushin basqa jaqlarg`a salistirg`anda klimat anag`urlim qolayli sebebi qurg`ak ha`m azli ko`p shamal esiw menen qatar, katnasikli ig`alliq az boladi. Bul sharwa fermalari ushin ot-sho`p tayarlawg`a ju`da` qolayli bolip keledi. Ha`zirgi waqitta Qaraqalpaqstan Respublikasi sharwashiliq xojaliqlarinin` aldinda turg`an waziypalarinin` biri mallardin` bas sanin ko`beytiw, go`sh, ju`n, teri, mayek ha`m tag`i basqa o`nimlerdi jetistiriw menen qatar sapali su`t ha`m su`t o`nimlerinen islenetuin

o`nimlerdi jetkeriw ha`m ta`miynlew bolip tabiladi. Bul taraw boyinsha hu`kimetimiz jergilikli da`rejede jumis islenip atir. Bunin` ayqin da`liyli retinde jaqinda Qaraqalpaqstan Respublikasi Ministrler ken`esinde «Fermer xojaliqlarin» sharwashiliqti bunnan bilayda rawajlandiriw haqqindag`i qarari, sonday-aq zooveterinariya qa`nigeliklerinin` ha`r bir rayon boyinsha fermer xojaliqlarinda sharwashiliqti rawajlandiriw boyinsha tu`sinik jumislarin alip bariwları ha`m basqada gazeta, jurnal, televidenie, radio arqali o`tkerilip atirg`an qa`niygelerdin` ken`esi, tu`sinikleri ha`m tag`i basqalar.

Bul joqaridag`i sorawlardi sheshiw ushin awil xojaliq haywanlarinan jaqsi, sapali o`nim aliw ushin olarg`a jaqsi, zoogigienaliq jag`daylar tuwg`iziw menen qatar bekkem ot-jem bazasin du`zip aziqlandiriw za`ru`r.

2.2. Jumistin` maqseti ha`m waziypalari.

Bakalavr pitkeriw qa`niygelik jumistin` maqseti – «Inkubatsiyag`a jaramli ma`yek beretug`in tawiqlardi saqlawda mikroklimattin` ta`sirine» baylanislilig`in aniqlaw ha`m analiz qiliw arqali juwmaq shig`ariw bolip esaplanadi. Tawiqlar mayek o`nimdarlig`in asiriw menen birge olardin` sapasin jaqsilaw Bakalavr pitkeriw qa`niygelik jumistin` maqseti bolip esaplanadi.

Aldimizg`a qoyg`an maqsetti orinlaw ushin to`mendegi waziypalardi a`melge asiriw kerek.

1. Tawiqlardin` mayek o`nimdarlig`in ha`m sapasin asiriw ushin olardi saqlaw usillari, ku`ndelikli ratsion mug`darin analizlew bolip esaplanadi.

2. Ku`ndelikli alip barilg`an jumislardi jazip bariw, analizlew sutkaliq mayek o`nimlerin analiz qiliw ushin olardi qu`ndelikli o`lshew jumislarin alip bariw ha`mde o`nimdarlig`i boyinsha esap-sanaq jumislarin ju`rgiziw.

3. Mayek o`nimdarliq ko`rsetkishlerin asiriw maqsetinde aziqlar ratsionin balanslastiriw ham mikroklimat jaratiw arqali joqari o`nimdarliqqa erisiw.

4. Ta`jiriybe ushin aling`an tawiqlardi o`ndirislik ko`rsetkishlerin ekonomikaliq analiz qiliw ha`m na`tiyjeligin aniqlaw.

5. Ta`jiriybe son`inda juwmaq ha`m usinislar shig`ariw.

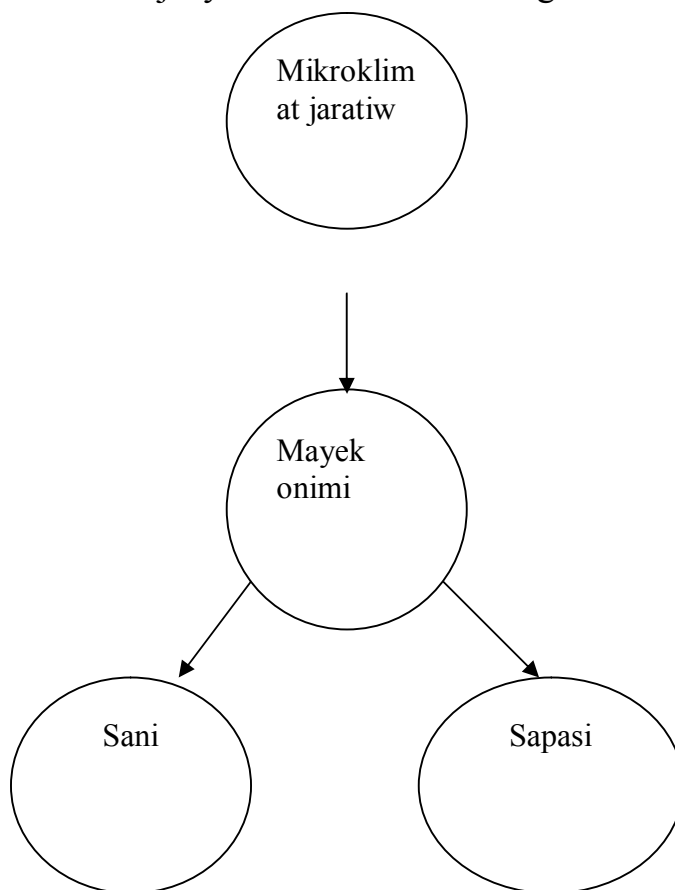
2.3. Ta`jiriybe metodikasi.

Ta`jiriybedegi tawiqlardi eki toparg`a ajiratiw ha`m olardi tiyisli mikroklimat jaratiw tiykarinda bag`iw arqali mayek o`nimdarlig`in asiriw ha`m onin` sapasin jaqsilaw.

Ta`jiriybe ushin tawiqlar eki toparg`a ajiratilip, birinshi topar 10 bas, ekinshi topar 10 bas eki topardag`ilarda birdey jas ha`m tiri salmaqqa iye boldi.

Ta`jiriybedegi tawiqlar barlig`i eki jasar bolip jergilikli parodalar esaplanadi. Bir jıldag`i mayek o`nimdarlig`i ortasha 150--180 mayekti quraydi. Saqlaw keshqurinlari setkali keteklerde, al ku`ndiz ku`nleri bolsa fermer xojalig`inin` tabiyg`iy ot-sho`p maydanshalarda jayilip bag`iladi.

Ta`jiriybe sxemasi to`mendegishe. 1-keste

Sho`jelerge bolg`an talap mayek tuwatug`in tsexlarin qlpinde bir jilliq mu`ddetine qarap to`mendegi formula menen aniqlanadi.

E. 365

$$K = \frac{200 * 365}{20 + 315}$$

$P_{t.ts}$

Bunda K –jayg`a qoyg`an mayeklerdin` mu`ddetin aniqlaytug`in talap da`rejesin belgileydi. E - sho`je shig`aratug`in orinlardin` siyimlilig`in 365 ku`nde, bir jildag`i ku`n mug`dari.  $P_{t.ts}$ . – mayek shig`ariwg`a arnalg`an orinlardin` texnologiyaliq tsiklinin` o`lshemi.

$P_{t.ts}$. – texnologiyaliq o`lshemi o`zine bir partiya menen ekinshi partiya arasindag`i ta`nepis waqti ha`m oni remontlaw ajratilg`an jayda veterinariyalik qayta islew ha`m quslardi jatqizg`an waqitlardan baslap onin` turip ketkenge shekemgi araliq dep belgilenedi.

Misali: tawiq shig`aratug`in orinlarga sho`je bastirilg`an tawiqlardi 140 ku`nlik jastan o`tkeredi. Barliq iqshamlastirilg`an orinlardin` siyimlilig`i 200 tawiq ornina ten`. Quslardi 315 ku`n saqlaydi. Olardin` jan`a partiyalarin qabil etiw ushin 20 ku`n ajiratiladi. Bunday sharayatlarda sho`je shig`aratug`in tawiqlardin` 140 ku`nlik jasina za`ru`rlik 1 jilg`a esaplanadi.

$$200 * 365$$

$$K = \frac{200 * 365}{20 + 315} = 217,9 \text{ qus}$$

$$20 + 315$$

Sho`je shig`ariwg`a bolg`an talap belgili da`rejede er jetken quslardi saqlaw mu`ddeti menen aniqlanadi. Ol mu`ddetti soziw arqali sho`je shig`ariwg`a bolg`an talap azayadi, al qisqariw arqali ko`beyedi. Eger biz mayek o`ndiretug`in bag`dardi xojaliqqa, go`sh o`ndiretug`in bag`dardag`i xojaliqqa maiek o`ndiriw talabin qoysaq onda ziyang`a qalamiz. Bunday jag`dayda quslardin` jasaw mu`ddetin soziwimiz o`ndiristin` paydali ta`replerinin` jetilistiriwi ushin u`lken a`hmiyetke iye.

Tawiq-lardin` o`nimdarliq mu`ddetin soziw mayek o`ndiriwdi qo`beytiw keleshektegi qus o`ndiriwdi rawajlandiriwdag`i tiykarg`i bag`dar bolip tabiladi.

Tuwiw mu`ddetindegi tawiq-lardin` ko`lemi belgili da`rejede mayek tuwiwshi tawiq-lardin` saqlaniw mu`ddetine olardin` jasina, o`nimdarlig`ina, salmag`ina, jinislaw qatnasina baylanisli.(%)

Mayek tuwiwshi tawiq-lardin` mug`dari to`mendegishe formula menen aniqlanadi.

$$N = \frac{1000 * E_v * K_{st} * M}{L : R_1 * R_2},$$

Bunda N – mayek tuwatug`in tawiq-lardi 1000 jatqiziw orni menen ta`miynlewshi quslardin` bas sani,  $E_v$  – mayek tuwatug`in tawiq-lardi jetilistiriwdin` effektivliligi sistemasi jinisqa ajratilg`an 1 – sutkaliq sho`jelerdin` sani, K_{st} – 1 jilg`a esaplang`anda o`ndiriwshi quslardin` ja`mlesken mugdari sani bular 1 jilliq waqittin` aylarg`a bo`liniwi jollari menen esaplanadi. A – partiyalar arasindag`i profilatikaliq du`zilis ha`m B - o`ndiriwshi quslardin` jatqizilg`an waqittan baslap olardi shig`arg`an waqitqa shekem saqlaw mu`ddeti, M – quslardin` shag`ilisiwindag`i ratsion o`lsheminin` en` az mug`dari 1 – M nin` o`ndiris tsiklindegi o`ndirilgen mayekler sani,  $R_1$ -inkubatsiyaliq mayeklerdin` shig`iw koeffitsienti,  $R_2$  – Mayeklerdin` planli koeffitsienti. Ratsionalli shag`ilisiw qatnaslarinin`en` az mu`g`dari uliwma 11 bolip, olar 10 menen ha`m 1 qoraz dep belgilenedi. Mayek shig`ariwshi tawiq-lar ushin texnologiyaliq tsikli bir jıl. Olardin` mayekke bolg`an talabi 1 jilliq sani 1 tawiqqa 200 mayek, baslawshi tawiq-lar ushin 140 mayek. Planli na`tiyje 76 %. Misal: Mina jag`dayda mayek tuwiwshi tawiq-lardin` o`lshemin aniqlaw za`ru`r.  $E_v = 3$  bas,  $K_{st} = 1$ ,  $M = 11$  bas,  $L = 1400$  (10 mekennen baslap)  $K_1 = 0,7$  ha`m $K_2 = 0,76$. Bunday jag`daylarda 1000 bas o`ndiriwshi tawiq-lardin` ishinen 44 bas tawiqti saqlaw jetkilikli boladi.

$$N = \frac{1000 * 3 * 1 * 11}{1400 * 0,7 * 0,76} = 44$$

$$1400 * 0,7 * 0,76$$

Son`g`i waqitlari qus jetistiriw o`nimdarlig`in asiriw ushin ma`jbu`riy ilajlar islep shig`a basladi. Oni 10-11 ayliq jastan keyin tawiqqlar ushin paydalaniladi. Bul usildin` ken` tarqalg`an tu`ri 2-3 ku`n dawaminda tawiqqlarg`a jem beriwdi, jaqtiliqti ha`m suw beriudi shekleydi. Al kelesi 7-8 ku`n dawaminda jem beriwdin` mug`darin azaytadi.

2.4. Zonanin` meteorologiyaliq sipatlamasi.

Qaraqalpaqstan Respublikasi hawa rayi keskin kontinentallilig`i menen ajiralip turadi. Qaraqalpaqstan territoryasi tiykarinan u`sh zonag`a bo`linedi.

1. A`miwda`rya delta jag`alari.
2. Qizilqum zonasi
3. U`stu`rt zonasi

Birinshi zona suwg`arilatug`in zona bolip barliq Qaraqalpaqstan territoriyasinin` 14 protsentin quraydi. Klimat jag`dayi bir jilda ortasha jawin-shashin mug`dari 20-90 mm quraydi.

**Xojeli zonasinin` ortasha ayliq meteorologiyaliq
ko`rsetkishleri.**

aylar	Temperatura (⁰ S)	Jawin – shashin Mug`dari (mm)	Ig`alliq (%)
I	- 7,4	8,1	78,4
II	- 4,4	5,3	77,7
III	3,7	9,4	73,6
IV	13,9	17,2	34,2
V	21,9	8,4	41,3
VI	26,7	3,6	39,5
VII	28,8	0,4	49,6
VIII	27,1	1,2	39,4
IX	19,1	3,7	44,7
X	12,7	4,8	50,6
XI	5,6	7,8	66,2
XII	- 2,5	8,4	79,1

Hawanin` ximiyaliq quramida sawin siyirlarg`a o`z ta`sirin tiygizedi. Hawa gazlerdin` mexanikaliq aralaspasi onin quraminin` 78, 13 % azot, 20,96 % kislorod, 0,88 % geliy, orgon, neon, kripton ha`m basqa inert gazleri, 0,03 % uglekisliy gaz. Hawadag`i suw parlari 0,01-4 % quraydi. Hawanin` ha`r qiyli bo`legi sawin siyirlarg`a ha`r qiyli ta`sir etedi.

**Azottin`** mal organizmine tikkeley ta`siri joq. Onin` hawadag`i tiykarg`i xizmeti kislorodqa ha`m uglekisliy gazler menen reaktsiyag`a kirisedi. Azot basqa ximiyaliq elementler menen aralasip, beloktin` quramina kiredi.

Kislorod awil-xojalig`i haywanlari ushin u`lken a`hmiyetke iye, al organizmnin` dem aliwi ushin za`ru`r. Ol qang`a aralasip kletkalarg`a deyin baradi. Haywan organizmindegi barliq ximiyaliq protsessler tek kislorodtin` qatnasiwinda iske asadi. Organ, tkan, issiliqtin` payda boliwi. Bizin` planetamizda hawadig`i

kislorodtin` sani o`zgermeydi, sebebi awil-xojaliq haywanlarinan, adamlardan sirtqa shig`atug`in uglekisliy gaz ko`k o`simlikler ushin za`ru`r. Olar SO₂ qabillap o`zinen kislorodti sirtqa shig`aradi. Malxana, qusxanalardin` hawasinda kislorodtin` sani 18-16 % azaysa, haywan ha`m quslardin` densauligina o`nimdarlig`ina tez ta`sir etedi. Quslar kislorodtin` azayip ketiwine shidamsiz boladi. Kislorod 18 % ke tu`sse olarda dem aliw qiyinlasadi.

Ugleksiliy gaz (uglekislota) – organizmge qabillang`an kislorodtin`, tkanlarda paydalanip okisleniwi na`tiyjesinde payda boladi, organizmnen qabillang`an hawani sirtqa shig`arg`anda SO₂ o`kpe arqali sirtqa shig`adi. Uglerod okisi (ugarniy gaz) atmosferaliq hawada joq, biraqta qusxanalarg`a traktor menen aziqliq zat a`kelingende, to`seklerin, tezeklerin tasig`anda olar matordin` sirtqa shig`ip turg`an trubalarinan shig`adi. Uglerod okisi haywan ha`m adam ushin ku`shli uwli zat. Ol qandag`i gemoglobin menen baylanisli kislorodtin` o`kpeden tkanlarga bariw mu`mkinshiliklerinen ayiradi. Bir metr hawada 0,4-0,5 ml uglerod okisi aralassa ol organizmdi uwlaydi.

Ammiak atmosferaliq ko`p ushiraspaydi, az sanda boladi. Sharwashiliq xojaliqlarinda ammiaya jen`il ha`m awir da`retlerdin` aralaspasinan payda bolip, waqtinda olar artilmasa malxana to`sekleri tayarlanbasa, malxana hawasinda olardin` sani ko`beyip ketedi.

Bir metr hawada 0,5 mg ammiak payda bolsa ol tek sawing`a ta`sir etip qoymastan uliwma organizm den sawlig`ina tasir etiw mu`mkin. Ammiak silekey qabiqqlarin turaqli tinishsizlandira otirip, dem aliw jollari keselliklerin, orayliq nerv sistemasi keselliklerin payda etiw mu`mkin.

Serevodorod atmosferada joq. Biraqta beloktin` idirawi, sasiwi, buziliwinan kelip shig`adi. 1 metr hawada 0,0015 mg H₂S payda bolsa nerv sistemasi dem aliw jollari kesellenedi. Bir metr hawada 1 mg H₂S ushirassa haywan shig`ing`a ushiraydi. Malxanada serevodorodtin` canin azaytiw yamasa joq qiliw ushin katalizator di duris jolg`a salip mal to`seklerin tez-tezden o`zgertiwi menen qatar, gazlerdi o`zine sin`dire alatug`in to`seklerden paydang`an maqul.

Haywanlar o`zin qorshap turg`an ortalikka u`yreniwge ha`reket etedi. Jergilikli jerdin` hawasi uzaq waqit dawaminda sol jergilikli jerdin` klimatina aylanadi. Klimattin` ha`r qiyiligi jergilikli jerdin` geografiyaliq jaylasiwina, relfina (tawli, tegisligine) ko`l, da`rya, okeanlardin` jaqin uzaqlig`ina tu`sip turg`an ku`n nurlarina shamalg`a ha`m basqada faktorlarga baylanisli. Belgili bir oring`a u`yrenisken awil-xojaliq haywanlarinan fiziologiyaliq funktsiyalarda sol jerge qaliplesede, u`yrenisedi. Haywanlardi o`z orninan basqa zonag`a ko`shirsek olardin` sol jerge u`yrenisiwi ushin belgili bir waqitti, da`wirdi talap etedi. Bunday jag`dayda haywanlarga a`sirese sawin siyirlarga jaqsi jag`day tuwg`iziw menen qatar, olardin` ratsionalina aziqlaniwindag`i ku`shli itibar beriledi. Haywanlar saqlanatug`in jabiqliq qoralarda, olardin` o`nimdarlig`in den sawlig`in ha`m tag`i basqa ko`rsetkishlerin jaqsilaw maqsetinde jaqsi jag`daylardi tuwg`iziw mikroklimat dep qoyiladi.

III. Izertlew na`tiyjeleri.

3.1. Dietikaliq mayeklerdi jaratiwdag`i o`ndiristi sho`lkemlestiriw.

Mayek o`ndiriw sanaatinin` o`ndirislik texnologiyasi ha`m tiykari dietikaliq mayek o`ndiriw sanaatinin` texnologiyasi maqsetke muwapiq bolg`an ekonomikaliq qatnasilardan` izbe-izligin orinlawdi ha`m olardi jetilistiriwde toliq da`rejedegi biologiyaliq imkaniyatlari esapqa alg`an halda maksimal sandag`i mayeklerdi az shig`in shig`arip paydalaniw ushin ko`p aliw maqsetinde iske asadi. Mayek o`ndiriw sanaatinin` ha`zirgi texnologiyaliq tiykari qa`niygelesken iri xojaliqlardi ha`m o`ndiris birlespelerinde minalardan ibarat boladi.

- Joqari sapali gibril quslardi paydalanadi. WWW.AGRONEWS.RU.
- o`nimdi jil dawaminda ten` salmaqta ta`miynlew ushin mayek quslarin o`ndiriw ha`m er jetken tawiqlardi jil dawaminda ja`mlestiriw.
- Quslardin` jasin ha`m o`nimdarlig`in esapqa alg`an halda jasap atirg`an jaylardin` mikroklimalin joqari da`rejede retlestirip turiw.
- almasiw energiyasi boyinsha ten` da`rejedegi protein, amino kislota, mineral zatlar, vitaminler ha`m mikroelementler aralastirilg`an aziqlar menen quslardi aziqlandiriw.
- Joqari da`rejeli mexanizatsiyalasqan ha`m avtomatizatsiyalasqan sanaat protsesslerinin` o`ndiris quralların paydalaniw.
- O`nimnin` sapasin ta`miynleytug`in o`ndiristi ilimiy jobalastiriw o`ndiris qu`shinin` na`tiyjeli paydalaniw az qarji jumsap ha`m az materialliq qurallardi jumsap joqari sapada mayek o`ndiriw.

Mayek o`ndiriw texnologiyasinin` en` basli waziypalarinin` biri olardin` bas sanin aman saqlawg`a ha`m keselleniwdin` aldın aliwg`a karatilg`an boladi.

Juqpali keselliklerdin` aldın aliw ushin ha`zirgi texnologiya minalardi esapqa aliw tiyis:

- quslardi olardin` jas gruppaların esapqa alg`an halda toaprg`a bo`liw
- bir topardag`i quslardin` bas sanina maksimal da`rejede kontsentratsiya ornatiw

- bir waqitta bir jastag`i quslardi o`ndiris zonasina jiynaw

- quslardi ta`rbiyalawda gigienaliq talaplarg`a ha`m veterinar-sanitariyalıq jag`daylarına qarap quslardi jaylastiratug`in orinlardi paydalaniw profilaktikalıq rejimlerdi saqlaw.

Joqari qa`niygelesken xojaliqlarda (qus fabrikalari) o`nim o`ndiriwdin` tiykarg`i tsexlar bolip esaplanadi.

Solardin` en` tiykarg`ilari ma`yek o`ndiretug`in tsex, ata-analar padasi, inkubatoriya ha`m sho`je tawıqlar bunnan tisqari mayek saqlaytug`in sklad, jem isleytug`in tsex shig`indilardi joq etiw tsexlari on`law xanalari zootexniyalıq ha`m veterinariyalıq laboratoriya siyaqli basqa da tsexlar boladi. Dtetikaliq mayeklerdi o`ndiriwdin` tiykarg`i maqseti – barlıq texnologiyalıq protsesslerdi bir xojalıq shen`berinde iske asiriw mu`mkın. «O`ndiriwdin` sheklengen tsiklindegi xojalıqlar» yamasa arnawlı qa`niygelestirilgen o`ndiris birlespeler sheberindegi xojalıqlar. Barlıq o`ndiris tsexlari yamasa bulardin` birlespeleri o`ndiristin` kem-kemnen u`zlıksız o`siw ushin proporsional printsiplerge tiykarlang`an boladi. U`lken xojalıqlardin` sho`lkemlesken o`ndiris strukturasin jaqsilaw ushin jasi jetken quslardi ha`m jan`a shıqqan sho`jelerdi jetilistiriwdegi tsexlardin` jumis sapasi u`lken ta`sir jasaydi.

- mayek tuwatug`in tawıqlar sanaati boyınsha olardi saqlaw mu`ddeti mayek tuwiw qa`bileti o`zine tu`ser bahasi.

WWW.AGRONEWS.RU.

- analıq toparlar boyınsha mayek tuwiw qa`bileti inkubatsiya mayeklerinin` shig`isi ha`m sapasi bir ku`nlik sho`jenin` tu`ser bahasi.

- jan`a shıqqan sho`jeler boyınsha bir sutkalıq sho`jelerdi mo`lsherlengen o`zine tu`ser bahasi o`ndiriw.

Aziq ushin arnalg`an mayeklerdi o`ndiriwde o`ndiris quslarinin` siyimlılig`i ha`m ondag`i tawıqlardi saqlaw mu`ddetin tsexlardan o`ndiris ko`lemi, anna tawıqlar toparı ha`m sho`jelerdi jetilistiriw jumislari tiykarg`i xızmetin atqaradi.

Inkubatsiyalawda biologiyaliq baq`lawdin` orni ha`m a`hmiyeti.

Sanaat negizinde qurilg`an ekonomikaliq iri ma`mleketlik shirket xojaliqlarinda qusshiliq fabrikalarinda bul protsesslerdin` ha`mmesi yag`niy olar bir neshshe bolip yaki fermerlerden ibarat bolsa ha`m bir ka`rxanag`a birlesedi. Qusshiliq ka`rxanalari ha`r tu`rli bag`darlar boyinsha o`nim islep shig`aradi. Inkubatsiyadan sipatli ma`yek beriwshi joqari da`rejede ma`yek beriwshi tawiqqlar. (Smetov. S.I. Parrandashilik kitobi. M. Kolos qoui).

Ma`yekti inkubatsiyalaw. Inkubatsiya na`tiyjesi deni saw shoja shig`ariw protsenti boyinsha bahalanadi ha`m ol tiykarinan to`mendegi eki sha`rtli. Ma`yektin` biologiyaliq jaqtan sipatliligi ha`m inkubatsiya texnologiyasi barliq protseslerdin` tuwri atqariliwina baylanisli.

Biologiyaliq jaqtan sipati ma`yek tuwri formasi onda embrionnin` normal rawadlaniwi ushin za`ru`r boliwi kerek. Bunday ma`yekti tek g`ana zooveterinariya tiykarinda bag`ilg`an deni saw tawiqqlardan alinadi. Inkubatsiya rejimi ha`m inkubatordin` shoje ashatus`in shkaflarg`a qoyiw, ashilg`an shojelerdi shkaflardan aliw, olardi bahalaw ha`m o`siriw ushin tan`lap aliw ha`m inkubatordi tazalap dezinfektsiya qiliw.

Ma`yekti bir jaydan ekinshi jayg`a ko`shirgende qatti silkitpeslik kerek, suwıq ha`m issi bolmawı kerek. Inkubatsiya ma`yeginin` hawa kamerasi u`lken bolmaydi poshag`i qatti bolip jarilmaw kerek.

Mayda patas juwilg`an, tuwri emes, qabig`ında o`simteler bar bolg`an ha`m poshag`i sing`an ju`da` juqa qan ha`m go`sh qaldiqlari bolg`an, hawa kamerasi orninan qozg`alg`an ha`m ha`reketshen` yamasa hawa kamerasi u`lken burıng`i ma`yek sariwzi ju`da` ha`reketshen` tez aylaniwshi ag`i ren`siz ko`kshil, jarilg`an boladi. Ma`yekti saqlawda mu`ddeti ma`yek bolg`an ku`nnen baslap 7 ku`n kameradag`i hawa ha`reketi 8-12S⁰ ig`allig`i ut.i0 protsent boliwi mu`mkin. Temperaturadag`i keskin o`zgertiw ma`n qilinadi. Jazda mikroklimat jaratiw qiyinlig`i sebepli omborga konditsonerler ornatiw za`ru`r.

Inkubatorlarda temperatura ig'alliq rejimi. 2- keste

Ko'rsetkishler	Inkubator ati		
	Universal. Modernizatsiya ma'yek qoyatug'in 9-6 Ku'nnen keyin inkubatsiya shkafinda		IPK-90
Inkubatsiya da'wiri boyinsha qurg'aq temperatura.			
1-18	37,6	37,6	37,5
1-7			37,5
7-8			
Inkubatsiya da'wiri boyinsha ig'allang'an temperatura °C			
1-18	29	29	
1-6			29,5
7-18			29,5
	Shoje shig'atug'in shkafta		
Qurg'aq temperaturada °C	37,2	37,2	37,0
ig'allang'an temperatura °C	29,0	29	29

2. Inkubatsiya da'wirinde rejimi ha'm baqlap bariw. Na'wbetshi operatorlar keshe-ku'ndiz ha'r saatta ig'al ha'm ig'alliq termometrlar ko'rsetkishi jurnal'ga jazilip bariladi. Sonday-aq inkubatsiya rejimi ha'm sho'jelerinin rawajlaniwi baqlanadi. Bunin' ushin ha'r bir partiya ma'yek ha'm ha'r bir

shkaftan 2-3 ten belgili ig'allar inkubatsiyanin` 6-9 ku'nleri ovoskop arqali tekserilip ko'riledi, shig`indi ma`yekler sho`je ashiliw da`wirinde, murtak qatip qalg`an ha`m tunshig`ip qalg`an ma`yekler sani aniqlanadi, lekin shig`indi ma`yekler inkubatsiya aqirinda na`wbetlerden alin taslanbaydi. Ma`yeklerdi ko`rip shig`iw waqtinda ma`yekli navlar tartiladi. !dette inkubatsiya da`wirinde ma`yek qq-qe protsent qw ku`ndi yamasa 0,7-0,8 protsentten awirlig`i jog`aladi.

Inkubatsiya da`wirinde ma`yekten sho`je shig`ariw inkubatsiya aqirinda ma`lim boladi.

Inkubatsiya shig`indi ma`yek shig`iwinin` shamalaw normativi.

Ko`rsetkishler	Protsent esabinda	
	Minumum (kam)	Maksimum (ashiq)
Atalanbag`an	5	12
halqali	1	1,5.2.0
Murtagi qatip qalg`an	3	4
Murtagi tunshig`ip qalg`an	4	5
kemshilikler	1	2
Ja`mi shig`indilar	12	23
Shig`iwi mu`mkin bolg`an shojeler %	88	77

Inkubatsiya na`tiyjelerin esapqa aliw. Inkubatsiya boyinsha barliq mag`liwmatlar vedomotta qoyiladi. Bul vedomosta ha`r waqit inkubatsiya tsexinda saqlanip, onda shar bir partiya boyinsha mag`liwmatlar qaytariladi. Sho`je asiriwda jaramaytug`in ma`yekler inkubatsiya tsexinda tovarniy naklodnoy boyinsha omborga tapsiriladi.

Inkubatsiyag`a qoyilatug`in ma`yek partiyasini, inkubatsiya vedomostina ko`rsetilgen tartip nomeri beriledi ha`m usi nomer tawiq o`mirin aqirina deyin saqlanadi. Tsex baslig`i inkubatsiyag`a qoyilatug`in ma`yeklerdin` na`tiyjeliligi, aktler vedomostlar boyinsha buxalteriya wakili islerinde inkubatsiya haqqinda komissiya akt du`ziledi. Ma`yekten sho`je alip shig`iwda biologiyaliq ko`rsetpelerinin` a`hmiyeti. Go`shli porodali qus ma`yeginin` inkubatsiya qoyiw rejimi usi kestede keltirilgen.

4- keste

Inkubatsiyalaw normalari

Inkubatsiyalaw ku`nleri	Hawa temperaturasi ⁰ C	Hawa ig`allig`i, %	Ig`alliq tarmaqlarda issiliq ⁰ C
1-3,5	38,3	64	32
3,5-3,7	37,8-37,7	54-49	30-29
8-10	37,5-37,6	49-50	28-29
11ku`nen asip shig`iwg`a ko`shirgenshe	37,0-37,8	44-42	27
	36,4-37,7	64,17	32

Ma`yek o`ndiriw sanaatinin` ha`zirgi texnologiyaliq tiykari qa`niygelesken iri xojaliqlardi ha`m o`ndiris birlespelerinde minalardan ibarat boladi.

3.2. Tawıqlardı bag`ıw ha`m saqlawdın` jan`a texnologiyalıq usılları.

Tawıqlardı saqlawdin` bunday usili awıl xojaliq shirketlerinde, fermalarda tuqım o`ndiriu`shi xojaliqlarda ken` paydalaniladi. Tawıqlar saqlanatug`in orinlardin` astina to`seytug`in ma`kke kabiqlari arpa, biyday, sali, ag`ash untaqlari paydalaniladi. Pollardi bunday etip to`sewge olar ku`shli da`rilenedi ha`m haktin 0,5-1 kg suyiqlig`i 1 m kv jerge isletiledi. Bunday pollarda isley eki jol menen a`melge asiriladi. Birinshi oni 20-25 sm qalin`liqta isletiledi. Ekinshi aldi burin 6-8

sm qalin'liqta islep aladi da aradan 7-10 ku'n o'tkennen keyin 20-25 sm qalin'liqta ekinshi qabati isletiledi. Ha'zirgi qus saqlaytug'in orinlardi bunkerli aziq beriw usillari jiyyi paydalaniladi. Bunday qurilmalar qus saqlanatug'in orinlarda arnawli transheyalarda tayarlaydi. Olardi tazalaw quslardi shig'arg'annan keyin iske asadi. Qus saqlaytug'in orinlarda mayeklerdi jiynaw ushin aylanbali bakteriyalardi paydalaniladi. Jildin' suwıq ma'wsimlerinde ku's saqlanatug'in orinlar jıllıq penen ta'miynlenedi.

Ha'zirgi ku'nde sanaat PKS – 6 ha'm PKS – 10 qurılmaların' komplektlerin kelitirip shig'aradi. Olardin' birinshisi 5-6 min' tawıqtı saqlawg'a mo'lsheirlengen 12-13 ms 5 metrlik ken'liktegi 84 m uzınlıqtag'i oring'a al ekinshisi 8-10 min' tawıq siyatug'in eni 18 metrlik uzınlıg'i 96 m qoralarg'a arnalg'an. Tawıq qoralardi qolaylı mikroklimati ha'm jaqtılıq rejimin saqlaw tawıqlardin' ko'p mayek o'ndiriwdin' baslı sha'rti bolip tabiladi. Tawıq qoralardi qolaylı mikroklimati ha'm jaqtılıq rejimin saqlaw tawıqlardan ko'p mayek o'ndiriwdin' baslı sha'rtleri bolip tabiladi. Tawıq qoralardi qolaylı $T^0 18^0 S$, al kletkali bakteriyalarda $18-20^0 S$ bolıw kerek. Qoralarda hawa almastiriwshi u'skeneler hawani tazalap turiwda jildin' jılı waqıtlarında $5-5,9 m^3$, al suwıq waqıtlarında $1,4-1,8 m^3$ qa ten' boladi. Qoralarda jaqtılandiriwdin' intensivligi tawıq o'nilerin jetistiriwge onsha tasir jasamaydi. Bunday o'nimlerdi 10-15 lyuks ha'm onnan da sho'p jaqtılandiriw intensivliliginde ten'dey natiyye beretug'in biliwimiz kerek. Quslardin' qoralari jaqtılandiriw ushin 1 m kV jerge 3-4 volt esabınan 60 liq 75 lik lampalardi paydalanadi. Tawıqlardi mayekke shig'arg'an waqıtlari yag'niy 120-140 jastag'i tawıq ushin jatılıq kem-kemnen ha'ptesine 15-30 minut ko'beytilei ha'm ol sutkasına mayek tawıqlar ushin 15 s, mayek tuwiwshi tawıqlar ushin 17 saatqa jetkeriw tiyis.

Ana tawıqlardi ta'rbiyalaw.

Qa'niygelesken xojalıqlarda ana tawıqlardi ta'rbiyalaw olarg'a waqtında jjem beriwdin' texnikalasqan grafikalarında baylanisli boladi. Ana Tawıqlardi ta'rbiyalawda sho'lkemlestiriwde ha'm o'nimdarlig'in jaqsılawda, olardin' jas

o'zgesheliklerine, temperaturasına hawa ig'allig'ina hawa mug'darinin' sapasına, jaqtilandiriw rejiminin' durislig'ina qatan' itibar beriw kerek. Sho'jelerdin' birinshi 10 ku'nliginde termoregulyatsiya jetispegen boladi. Jilliliq jetispewi na'tiyjesinde sho'jeler aziqlanbaydi ha'm ha'lsiz boladi. Joqari da'rejedegi jilliliqta sho'jelerdin' o'siwine rawajlaniwina keru ta'sir jasaydi. Aradan 11-30 ku'n o'tkennen keyin sho'jelerdin' o'siwi tez bayqaladi. Olardin' salmag'i 3-3,5 ese ko'beyedi. Bul da'wirde sho'jeler tez jo'nlesedi. Olar ishki qozg'awshilardi bayqap otiradi ha'm qorqaq boladi. 2 – ayg'a qarap tawiq pa'rlerinin' o'siwi qa'liplesedi. Olar mamiq pa'rler menen almasadi. Olar o'zlerinde jilliliqti saqlawdi qa'liplestiredi. Sho'jelerdi aziqlandiriwda sha'rtli refleksler qa'liplesedi ha'm olar ortalıqtin' jag'dayina tez biyimlesedi. 3 – ayliqtan baslap 1 – mayekti tuwg'ang'a shekem sho'jelerdin' o'siwi biraz qisqaradi. Bull da'wirde sho'jelerdin' organizminde mayek tuwiwg'a qa'liplesiw protsesleri baslanadi.

Sho'jelerdi ta'rbiyalaw dawamında optimal da'rejedegi sirtqi hawahi optimallactiriw ta'sirinde qollap quwatlap turiw za'ru'r. Olar quslardan joqari sapadag'i o'nim aliw jag'dayin imkaniyat jaratip beredi. Hawanin' ig'allig'i birinshi 15-30 ku'nde $65-70^{\circ}$ onnan keyin kem-kemnen $55-60^{\circ}$ qa tu'siriledi. Ziyarli gazlerdin' qurami $\text{NH}_3 - 0,01 \text{ mg/l}$; $\text{H}_2\text{S} - 0,003-0,005 \text{ mg/l}$, $\text{CO} - 0,15 \%$ aspawı tiyis.

Sho'jelerdi ta'rbiyalawda differentsiyalli jaqtılıq rejimi paydalaniladi. Olar sho'jelerdin' jinisliq jaqtan rawajlanıwin tezlesiwge yamasa keshiktiriwi mu'mkin. Mayek kletkaların stimallastiriladi ha'm mayektin' salmag'i artadi, 1-shi ku'nnen baslap 140 ku'n dawamında kem-kemnen qisqariw usili qollaniladi. Eger birinshi ha'ptede jaqtılıqtin' ko'lemi 21 saat 30 minut ibarat bolg'an bolsa en' son'g'i ku'nleri 1 saatq qisqaradi. Yag'niy ha'r ha'ptede 20-30 minut qisqaradi degen so'z. Sho'jeler 60 ku'nnen baslap 140 ku'nge jetkendegige shekem jaqtılıqti bir qa'lpinde uslap turiw mu'mkin. Olar sho'jelerdin' jinisliq jetilisiwin ta'miynleydi.

Sho'jelerdi ta'rbiyalawdin' bir qansha usili bar. Polda, kletkada ha'm kombinatsiyalang'an usilda. Sho'jelerdi ta'rbiyalaw u'lken mug'dardag'i yag'niy

8-10 min` bas ha`m onnanda ko`p bolg`an sho`jeler arnawli orinlarda jaylastiriliwi tiyis. Olardi 3 ku`nlik sho`jeler yamasa 1,5 ku`nlik sho`jeler waqtinan baslap bir oring`a jaylastiriw mu`mkin.

Sho`jelerdi polda ta`rbiyalaw usili.

1 xanada 1-shi ku`nnen baslap 140 ku`nge shekemgi araliqta yamasa 60 ku`nge shekemgi araliqtag`i sho`jelerdi bo`lip saqlaw arqali iske asadi. Son` 61 ku`nnen baslap 140 ku`nge shekemgi sho`jeler akkimizotizatorlarda saqlanadi. Quslardi bir orinda saqlaw jaqsi na`tiyje beredi. Qusxanalarda sho`jeler 1,5-2 min` bastan ibarat bolsa broyler 10 yamasa 20 qurilmasi paydalanadi, jjem beriwdi suw beriwdi da`rislerin tazalaytug`in mexanizatsiyalasqan u`skeneler paydalaniladi. Bunday qusxanalar arnawli jiltqish orayi arqali yamasa teplogeneratori arqali jiltiladi. Sho`jelerdin` 140 ku`nlik tarbiyalawg`a ketken shig`in, ha`r bir tawiqqa 2 -2,5 kg dan qalin`liqtag`i 7-10 sm ge ten` boliwi kerek. Ha`r bir briderge 500 sho`je jaylastiriladi. Olardin` aynalasina 60-70 sm uzunliqtag`i 35 sm lik biyikliktegi shirmalar ornatiladi. Onin` ishine da`n salinatug`in idislar, suw salinatug`in idislar ornatiladi. 5-6 ku`nge shekem broyler arasindag`i shirmalar alinip taslanadi. Keyin sho`jeler o`z hanasinda erkin ju`re aladi. Bull waqitta sho`jelerdi vokumliq suwlandiriwdin` mug`darina azaytiriladi. Sebebi olar u`sti ashiq idislardan ishe baslaydi. 15-20 ku`nnen baslap mexanizatsiyalasqan da`n jetkeriw liniyalar yamasa bunkerler usilda da`n beriwusillari paydalaniladi. Al 30 ku`nlik sho`jelerde broylerlerden azat qiladi ha`m joqari ko`teriledi. Son`g`i waqitlari sho`jelerdi broylersiz ta`rbiyalaw usillari ken` paydalanilmaqta bul jag`dayda xananin` temperaturasin optimal da`rejede saqlaw ushin teplogeneratorlar yamasa elektroklorifalar paydalaniladi. Sho`jelerdin` o`siwinde suw idislari, jjem beriw orinlari olardin` boylarina qa`liplestiriledi. 1 m/kv oring`a 7-8 sho`jeden aspawi tiyis. Sho`jelerdi ta`rbiyalawda baska sxemaliq ta`rtiptegpi iske asiw mu`mkin bolg`an 60 ku`nge shekemgi sho`jelerdi 1 m/kv jerge 20-25 sho`je, al 61-140 ku`nlik sho`jelerdi 1 m/kv jerge 9 sho`jeden ornalastiriwg`a

boladi. «Smena - 10» qurilmasin 12 metrlik xanag`a, al «Smena - 20» qurilmasin 18 metrlik xanada ornatadi, tag`ida PAS komplekt qurilmasi 10-15 sho`jelerdi jetilistiriw ushin qollaniw mu`mkin.

Sho`jelerdi kletkaliq usilda jetilistiriw u`lken xojaliqlarda ken` o`ris aladi.

Bul sistema boyinsha jaqsi qolayli sanitariyalıq qolayli jag`daylar ju`zege keledi.

Bunda tawıq da`nlerin u`nemlep ha`m sol jerge isleytug`in jumislardin` jumis islew jag`daylarinin` jaqsilaw imkaniyati bar. Sho`jelerdi kletkada jetilistiriwde ha`m kletkani bateriyalarg`a o`tkeriwge sho`jelerdin` tinish jag`dayin ta`miynleydi.

Barlıq ko`terilgen ilimiy izertlewler ha`m qus ta`jiriybelerde minalardi ko`rsetedi yag`niy sho`jelerdi aynasiz xanalarda saqlaw olardi xanadan xanag`a yamasa bir batariyadan keyingi batariyag`a o`zlestiriw jaqsi na`tiyje bermeydi. Sho`jelerdi ta`rbiyalawda en` basli diqqat olardin` da`nleri erkin, suwlardi erkin jewine jaqsi jag`day jaratiw ha`m bir kletkadan ekinshi kletkag`a o`tiwine u`lken diqqat awdariladi. Tawıq qoralardag`i hawa almastiriwin sho`jelerdin` birinshi ku`ninen baslap aq jolg`a ko`yiw kerek. Olardi aniqlap qarap ha`reketlenetug`in ha`m jig`ilg`an sho`jelerdi alip taslap ku`tiw lazim. Jaqtılıq rejimin saqlaw ju`da` ha`m a`hmiyetli.

Mayek bag`darindag`i jergilikli tawıqlar ratsioninin` mayek sapasına ta`siri»

vitaminli – minerali qosimta «(premiqs) makien tawıqlar ushın sap halında jem sipatında qollanılmaydı.

Mineralli-vitaminnin` (qosimna) jumsaliw normasi.

№	Qus tu`ri	Birbas qusqa 1 sutkaliq dozasi grammda	
1	Tawiqlarg`a	1 – 2	
2	Tu`yetawiqlar	3 – 4	
3	U`yrekler	2 – 3	
4	G`azlar	3 – 4	
5	Bo`dene	1 – 1,5	
6	Kepterler	1,5 – 2	

Esletpe: 1 shay qasıq – 3 – 4 gr

Awqat qasıg`ı – 10 – 12 gr

Vitaminli-mineralli premiksi tek g`ana suwıtılğ`an jemge qosiladi. Organizmge kerı ta`siri joq.

Quslardin` o`nimdarlig`i olardi balansli aziqlandiriwg`a baylanisli. Sonliqtan quslar ratsionina vitaminli mikro, makroelementlerdi aralas jemlerge aralastirip beriw kerek. Yag`niy aralas jemge qosimtasi qosip tayarlanadi. Turaqli tu`rde aziqlandirg`anda ha`m ku`timin bergende g`ana tawiqlardan joqari o`nim yag`niy jıl dawamında na`silli mayek bag`darındag`i tawiqlardan 300 ge deyin 1 jılda mayek aliwg`a mu`mkinshilik boladi. Premiks penen aziqlandiriw quslar organizminde zatlardin` sin`imliligini jaqsilaydi, mayektin` dietikalıq bahalilig`in mayektin` inkubatsiyalıq sapasın, mayektin` jasawshan`lilig`in, mayek qabig`inin` kattilig`in ta`miynleydi. Mayekti siniwdan, tawıq pa`rinin` erte tu`lewinen, pa`rdin` siniwinan raxit ha`m ko`z keselliginen quslardi saqlaydi.

1kg mineralli-vitaminli premikisinda

Vitaminler

1. A – 800 000 ME
2. D₂ – 150 000 ME
3. E – 2,0 g
4. V1 – 0,3 g
5. V2 – 0,35 g
6. V3 – 3 g
7. V4 – 25 g
8. V5 – 4 g
9. V6 – 0,2 g
10. V7 – 2, 0 g
11. S – 5 g
12. K – 0,2 g

Makro ha`m mikroelementler.

1. Temir Fe – 1,5 g
2. Mis - 0,5 g
3. Marganets – 7,0 g
4. Tsink - 5,0 g
5. Kobalt - 0,15 g
6. Iod - 0,1 g
7. Selen - 0,01 g
8. Kaltsiy Ca -80,0 g
9. Magniy Mg – 10,0 g
10. Fosfor P - 50,0 g
11. Natriy Na - 20,0 g

Mayek o`rimdarlig`ına sapa ko`rsetkishlerine

azıqlandırılwdın` ta`siri

Tawıqlardı saqlawdın` ha`zirgi texnologiyası gibrid sho`jelerdi paydalanıwg`a tiykarlang`an boladı. Olardı qurg`aq vitaminlikombikorma menen azıqlandırılwdı olardıń o`sip o`niwine jag`daylar jaratıp beriw miynetti ilimiy sho`lkemlestiriw mexanizatsiyalaw ha`m avtomatlastırılwdı sıyaqlı tiykarg`ı o`ndirislik protsesslerdi rawajlandırıwdan ibarat. Mayek beriwshi tawıqların o`ndiriw bizin` elimizde ken` rawajlang`an. Sharwashılıq fermer xojalıqlarında tawıq mayegin o`ndiriw qosımsha da`ramat ekenligin biliwimiz za`ru`r. Mayek jetistiriwdi qa`niygelestiriw ku`s o`nimlerin jetilistiriwge ha`m zootexnikalıq ekonomikalıq ko`rsetkishlerdi rawajlandırıwg`a imkaniyat jaratıp beredi.

Tawıqlardıń ku`nlik ratsion mug`darinin` jug`ımlılıq da`rejesi

ko`rserkishleri

Ot-jem	Mug`d ari, g	Aziq birligi, g	Sin`iriletug`in proteyn, %	Kaltsiy, mg	Fosfor mg	Natriy mg
Ma`kke jarmasi	40	0,53	10	10	260	30
Arpa	20	0,18	11,6	60	340	40
Ju`weri	20	0,17	11,2	10	230	30
Biyday kepegi	30	0,16	15,8	130	1110	130
Ja`mi	110	1,04	12,19			

**Tawiq-lardin` ku`nlik ratsion mug`darinin` jug`imliliq da`rejesi
ko`rserkishleri**

Ot-jem	Mug`d ari, g	Aziq birliqi, g	Sin`iriletug`in proteyn, %	Kaltsiy, mg	Fosfor mg	Natriy mg
Ma`kke jarma	40	0,53	10	10	260	30
Arpa	20	0,18	11,6	60	340	40
Ju`weri	20	0,17	11,2	10	230	30
Biyday	28	0,15	15,8	130	1110	130
Vitaminli mineral qosimta	2	-	-	80	50	20
Ja`mi		1,03	12,19			

Qollanilg`an ratsionlar.

Ratsion – 1.

No	Kontsentrat aziq tu`rleri	Mug`dari, gramm
1.	Ma`kke jarması	40
2.	Arpa	20
3.	Ju`weri	20
4.	Biyday kepegi	30

Ratsion – 2.

1.	Ma`kke jarması	40
2.	Arpa	20
3.	Ju`weri	20
4.	Biyday kepegi	28
5.	Vitaminli –minerallı qosımta	2

Bul kestden ko`rinip turg`anınday birinshi ratsion quramında 4 elementden turadı (ma`kke jarması, arpa, ju`weri, biyday kepegi) ha`m ja`mi 110 gramm bolıp bir sutkada bir bas tawıq ushın beriledi. Al, ekinshi ratsionda bolsa bul elementler 5 ke jetkerilgen (ma`kke jarması, arpa, ju`weri, biyday kepegi, vitaminli – minerallı qosımta dan turadı) ja`mi 110 gramm bolıp bir sutkada bir bas tawıq ushın beriledi.

Usı ratsion tiykarında bag`ılg`anda alıng`an mayeklerdi analiz qılınıp, onın` sapası anıqlanadı. Sapa ko`rsetkishleri boyınsha to`mendegi na`tiyjeler alındı.

**«Inkubatsiyag`a jaramli ma`yek beretug`in tawıqlardi saqlawda
mikroklımattın` ta`siri»**

5-keste

№	Qus tu`ri	Hawa temperaturasi °C	Ig`allıq %	Jaqtılıq saat	Hawa tezligi m/s	NH ₃ mg/l normada	CO ₂ %	H ₂ S mg/l
1	Tawıqlarg`a	15-16	60-70	14-16	0,5	0,01	0,15	0,003
2	Tu`yetawıqlar	12-16	60-70	8-14	0,5	0,01	0,15	0,003
3	U`yrekler	7-15	65-80	15-16	0,5	0,01	0,15	0,003
4	G`azlar	7-15	65-80	15-16	0,5	0,01	0,15	0,003
5	Bo`dene	14-16	55-60	12-16	0,5	0,01	0,15	0,003
6	Kepterler	14-16	55-60	12-16	0,5	0,01	0,15	0,003

Quslardin` o`nimdarlig`i olardga jaratilgan mikroklımatqa baylanisli. Sonliqtan qusqanalarda joqaridagi korsetilgen belgili mugdardagi hawa quramin taminlew zarur

3.3. Mayek o`rimdarlig`ina, sapa ko`rsetkishlerine

mikroklimmattin ta`siri

Tawıqlardı saqlawdın` ha`zirgi texnologiyası gibrid sho`jelerdi paydalanıwg`a tiykarlang`an boladı. Olardı qurg`aq vitaminlikombikorma menen azıqlandıırıw olardıń o`sip o`niwine jag`daylar jaratıp beriw miynetti ilimiy sho`lkemlestiriw mexanizatsiyalaw ha`m avtomatlastırıw sıyaqlı tiykarg`ı o`ndirislik protsesslerdi rawajlandırıwdan ibarat. Mayek beriwshi tawıqların o`ndiriw bızın` elimizde ken` rawajlang`an. Sharwashılıq fermer xojalıqlarında tawıq mayegin o`ndiriw qosımsha da`ramat ekenligin biliwimiz za`ru`r. Mayek jetistiriwdi qa`niygelestiriw ku`s o`nimlerin jetilistiriwge ha`m zootexnikalıq ekonomikalıq ko`rsetkishlerdi rawajlandırıwg`a imkaniyat jaratıp beredi.

Tawıqlardı ta`rbiyalaw dawamında optimal da`rejedegi sirtqi hawahi optimallactiriw ta`sirinde qollap quwatlap turiw za`ru`r. Olar quslardan joqari sapadag`ı o`nim aliw jag`dayin imkaniyat jaratıp beredi. Hawanın` ig`allig`i birinshi 15-30 ku`nde 65-70⁰ onnan keyin kem-kemnen 55-60⁰ qa tu`siriledi. Zıyanlı gazlerdin` quramı NH₃ – 0,01 mg/l; H₂S – 0,003-0,005 mg/l, CO – 0,15 % aspawı tiyis.

Tawıqlardı ta`rbiyalawda differentsiyallı jaqtılıq rejimi paydalaniladi. Olar sho`jelerdin` jinisliq jaqtan rawajlaniwin tezlesiwge yamasa keshiktiriwi mu`mkin. Mayek kletkaların stimallastiriladi ha`m mayektin` salmag`ı artadi, 1-shi ku`nnen baslap 140 ku`n dawamında kem-kemnen qisqariw usili qollaniladi. Eger birinshi ha`ptede jaqtılıqtin` ko`lemi 21 saat 30 minut ibarat bolg`an bolsa en` son`g`ı ku`nleri 1 saatq qisqaradi. Yag`niy ha`r ha`ptede 20-30 minut qisqaradi degen so`z. Sho`jeler 60 ku`nnen baslap 140 ku`nge jetkendegige shekem jaqtılıqtı bir qa`lpinde uslap turiw mu`mkin. Olar sho`jelerdin` jinisliq jetilisiwin ta`miynleydi.

Tawıqlardı ta`rbiyalawdin` bir qansha usili bar. Polda, kletkada ha`m kombinatsiyalang`an usılda. Sho`jelerdi ta`rbiyalaw u`lken mug`dardag`ı yag`niy 8-10 min` bas ha`m onnanda ko`p bolg`an sho`jeler arnawlı orınlarda jaylastiriliwi

tiyis. Olardi 3 ku`nlik sho`jeler yamasa 1,5 ku`nlik sho`jeler waqtinan baslap bir oring`a jaylastiriw mu`mkin.

Ma'yektin' inkubatsiyaliq sapalilig'i

6-keste

Ko'rsetkishler	Ma'yek bag'darindag'i tawiqqlar	Tu'yetawiqqlar	U'yrekler	G'azlar
Qus ma'yegi awirlig'i gramm(12ay jasinda)	56	70	75	120-180
Hawa kamerasinin' diametri	18	20	20	20
Ma'yektin' 1g sari uwizinda karotinoidlardin' (mkg)	18	20	20	20
1g ma'yek sari uwizinda vitamin A(mkg)	6	8	8	10
Ma'yektin' atalaniwi %	95	85	85	80
Inkubatsiyadan sho'jenin' shig'iw %	80	75	70	80

Bul kesteden ko`rinip turg`anınday birinshi ratsion quramında 4 elementden turadı (ma`kke jarması, arpa, ju`weri, biyday kepegi) ha`m ja`mi 110 gramm bolıp

bir sutkada bir bas tawıq ushın beriledi. Al, ekinshi ratsionda bolsa bul elementler 5 ke jetkerilgen (ma`kke jarması, arpa, ju`weri, biyday kepegi, vitaminli – minerallı qosımta «Vıomıx ryaba» dan turadı) ja`mi 110 gramm bolıp bir sutkada bir bas tawıq ushın beriledi.

Usı ratsion tiykarında bag`ılg`anda alıng`an mayeklerdi analiz qılınıp, onın` sapası anıqlanadı. Sapa ko`rsetkishleri boyınsha to`mendegi na`tiyjeler alındı.

**Mayek o`nimdarlıg`ına sapa ko`rsetkishlerine
normadagi mikroklimattin ta`siri. 7-keste**

№	Ko`rsetkishler	Baqlawdag`i tawıqlar P=10	Baqlawdag`i mikroklimat jaratılǵ`an tawıqlar P=10	Ayırmashılıg`ı (+, -, %)
1	Mayek awırlıg`ı, gramm	47	56	+9
2	Mayektin` sarı bo`legi %	33	35	+2,0
3	Mayektin` aq bo`legi %	54	54	-
4	Mayektin` qabıq bo`legi %	13	11	-2
5	Mayek sortı. 1 – sort % 2 – sort %	60 40	80 20	+ 20,0 - 20,0

Bul kesteden ko`rinip turg`anınday ma'yektin` awırlıg`ı mikroklimat jaratılǵ`an tawıqlar gruppasında ekinshi gruppag`a salıstırǵ`anda +9gramg`a ko`p boldi,sonday-aq ma'yektin` sari bo`legi +2% ke artıq boldi. Alıng`an ma'yektin`

mikroklimat jaratilg'an gruppada 1-sorti 80%ke, 2-sorti 20%ke ten' boldi. Bul ta'jiriybedegi 1-sort 20%ke joqari, 2- sort 20 % ke kem boldi.

3.4. Ekonomikalıq na'tiyjeligi.

Ha'r qanday ilimiy jumıs ekonomikalıq na'tiyjeliligi menen juwmaqlanadı ha'm analizlenip izlenip atırg'an usıldın' na'tiyjeligi anıqlanadı. Bizin' ilimiy jumıstın' ekonomikalıq na'tiyjeligi to'mendegishe boldı.

Mayek o'nimdarlıg'ına, sapa ko'rsetkishlerine mikroklimattin baylanıslıg'ı to'mendegishe boldı.

8-keste

№	Ko'rsetkishler	Baqlawdag'i tawıqlar P=10	Baqlawdag'i mikroklimat jaratilg'an tawıqlar P=10
1.	1 – bas tawıqtın' 1 jıldag'ı mayek o'nimdarlıg'ı	140	180
2.	Ulıwma ta'jiriybedegi (P=10) tawıqlar mayek o'nimdarlıg'ı, dana	1400	1800
3.	1 – mayektin'ortasha satılıw bahası,sum	250	300
4.	Ulıwma tawıqlardıń 1 jıldag'ı mayegi satılıw bahası, sum	350000	540000
5.	Ulıwma tawıqlardıń 1 jıldag'ı mayegi ushın ketken qa'rejet (sum)	280000	280000
6.	Alıng'an payda (+), zıyan (-) sum	+ 70000	+260000
7.	Rentabellik da'rejesi, %	+25	+92

Bul kesteden ko'rinip turg'anınday 1 – bas tawıqtın' 1 jıldag'ı mayek o'nimdarlıg'ı mikroklimat jaratilg'an gruppada 180 dana, bir jıldag'ı 1800 dana ma'yekti quradı. Ekinshi gruppada'ı tawıqlarg'a salıstırg'anda bir ku'nlik ma'yek 40 danag'a ko'p boldi. Sariplang'an qa'rejet eki gruppag'ada birdey bolip na'tiyjede ta'jiriybedegi mikroklimat jaratilg'an tawıq gruppaları o'nimdarlig'I

joqari boldi. Yag'niy rentabellik +92 %ti quradi. Bul ko'rsetkish 3,5 esege 1-tawiq gruppasidan ekonomikaliq ta'repinen joqari boldi.

IV. Juwmaqlawlar ha`m usinilar.

1. Qusshiliqtin` o`zine tiyisli biologiyaliq qa`siyetlerinen paydalaniw usillari arqali aziq-awqat o`nimlerin jetistiriw ma`selelerin sheshiwde ko`birek saqlaw rejimine (mikroklimatqa) itibar beriw tiyis.

2. Qusshiliqtin` o`zine tiyisli biologiyaliq sharayattag`i issi klimatina biyimlesken jergilikli parodalarinan paydalaniw, qus o`nimlerin sharwashiliq xojaliqlarında qosimsha o`nim aliw maqsetinde joqari zamanago`y texnologiya tiykarında alip bariw za`ru`r.

Usınıs.

Tawıqlardın` biologiyalıq qa`siyetlerin bilgen halda Qaraqalpaqstan jag`dayında inkubatsiya ushin ma`yek beretug`in tawıqlar ushin qusxanalarda quslarga`a jeterli normativ boyınsha belgilengen saqlaw rejimin (mikrokimat) jaratiw lazim.

V. Miynetti qorg`aw.

Tawıqlar bag`ilip atirg`anda gigiena ha`m miynet qa`wipsizligine itibar qiliw, sonday-aq diagnostika, emlew yamasa profilaktikalıq jumislardi alıp bariwda olardi ha`reketsizlendirip qoyiw u`lken a`hmiyetke iye. Tawıqlardi ta`rbiyalag`anda elementar (a`piwayi) qa`wipsizlik ilajlarına itibar qilinbasa hizmet ko`rsetiwin sharwadar ha`m haywanalar jaraqatlaniwına sebep boladı. (H.E.G`ayipov. 2000-j).

Texnika qa`wipsizligi ha`m islep shig`ariw sanitariyasi jumislardi du`ziw, basqariw ha`m juwapkershilik xojalıq basshilarına, sonday-aq bo`lim boyınsha ha`mme a`meliy jumislardi orınlaw bas zootexnik ha`m bas veet vrachqa ju`klenedi. Bo`lim ha`m bas fermalarda bo`lim basqariwshilari ha`m ferma baslıqlarına, zootexnik ha`m veterinariya shıpkakerine ha`mde uchastkalarda, brigadalarda, tsexlarda-uchastka, brigada, tsex baslıqlarına ju`klenedi. Qag`iydag`a muwapiq 18 jasqa tolmag`an ha`m ju`kli hayallardin` awıl-xojalıq islerinde xızmet ko`rsetiwi qadag`an etiledi.

Qusshiliq fermasında tiykarinan miynetti qorg`aw isleri mayek o`ndiriww da`wirinde elektr energiyasınan saqlaniw tiyis. Miynet qa`wipsizligi elektr energiyasınan saqlaniw sharalari to`mendegishe:

Qusshiliq xojalıqlarında elektr energiyasınan ken` ko`lemde paydalaniwda jolg`a qoyilg`anlig`i sebepli elektr togi ta`sirinde orın aliw mu`mkin bolg`an baxitsız ha`diyse ha`m olardan saqlaniw a`hmiyetli ma`seleler qatarına kirip barmaqta. Elektr toginin` en` qa`wipli ta`siri sonnan ibarat, bul qa`wipti aldınraq seziw, imkaniyati joq. Sonin` ushında elektr togi qa`wipine qarsi sho`lkemlestiriw ilajların belgilew, tosiq u`skeneleri menen ta`miynlew jeke ha`m ja`miyet qa`wipsizlik tizimlerin orınlaw ju`da` a`hmiyetli. Uliwma elektr togi ta`siri tek bir g`ana biologiyalıq ta`sir menen sheklenip g`ana qalmastan, ba`lki eleketr jayı ta`siri magnit maydani ta`siri ha`m statik elektr ta`sirlerine bo`linedi, olardi biliw ha`r bir Adam ushin kerek ha`m za`ru`rli mag`liwmatlarına kiredi.

Qusshiliq xojaliqlarında kontsentrát azıqlardı maydalawda mexanizmlerden ha'm elektr togınan saqlanıw.

Elektr togınan Adam organizmi termik elektrolitik ha'm biologiyalıq ta'sir menen sheklenip qalmastan, ba'lki ayırım organlardın' ku'yiwi qan tamirlari, nerv ha'm kletkalarındın' qiziwi menen ayırım jag'dayda o'mirge qa'wip tuwdiradi.

Elektrlik ta'siri bolsa qan yamasa kletkalar sostavındag'i dúzlardıń bo'liniwi na'tiyjesinde qannın' fizikalıq, ximiyalıq qa'siyetlerinin' o'zgeriwine alıp keletug'in ha'reket esaplanadi. Bunda elektr togi oraylıq nerv sistemasi ha'm ju'rek qan tamir sistemasin kesip o'tpesten, denenin' ayırım bir bo'limlerine g'ana ta'sir etedi. (Yuldashev, 1988 yil).

Elektr togının' biologiyalıq ta'siri bul tiri organizm ushin ta'n bolg'an qa'siyet esaplanadi. Bul ta'sir na'tiyjesinde mu'skullardıń keskin qisqariwi na'tiyjesinde, insan organizmindegi bioelektrik protsessler buziladi.

Sirtqi ortalıqtan joqari ku'shleniwdegi elektr togi yag'niy insan organizmindegi biotikler rejimi buziladi, na'tiyjede insan organizmi tok uriwi yag'niy basqariwsız qalg'an organizmde o'mir ha'reketinin' ayırım bir funktsiyalari orinlanbay qaladi.

Elektr togınan jaraqatlaniwdın' aldın aliwg'a qaratılğ'an tiykarg'i ilajlar to'mendegiler.

1. Ku'shleniw astında bolg'an o'tkizgishlerdi qol jetpeytug'in etip jaylastiriw.

2. Elektr tarmaqlarin ayirip jaylastiriw.

3. Elektr qurilmalari korpusında elektr togının' payda boliwına qarsi ilajlardı belgilew.

a) kem ku'shleniwge iye bolg'an elektr tarmag'ınan paydalaniw.

b) eki bo'limi qorg'aw qabıqlar menen ta'minlew.

v) potentsiallardı ten'lestiriw.

g) jerge ulap qorg'aw.

d) nol simında ulap qoyiw.

e) qorg'awdi o'shiriw qurilmalari.

4. Anrawli elektr qorg'awdin` dizimlerin` paydalaniw.

5. Elektr qurilmaların qa`wipsiz isletiwdi sho`lkemlestiriw. Elektr tarmaqların bo`lek jaylastiriw degende elektr tarmaqların o`z-ara transformator ja`rdeminde tarmaqqa bo`lip jiberiw tu`siniledi. Bunin` na`tiyjesinde ajratilg`an tarmaqlar u`lken qorg'aw izolyatsiyasi qarsilig`ına iye boldi, sonin` ushin o`tkizgishlerdin` jerge qarag`anda siyimlilig`i kishkene boliwi qa`wipsizlikti ta`miynlewde u`lken rol oynaydi.

Qusshiliq xojaliqlarında kontsentratsiyalı azıqlar maydalawshi u`skenelerdi o`z waqtında ko`zden keshiriw, tiyisli remont jumislari islew, ha`mde profilaktikalıq jumislardi alıp bariw miynet qa`wipsizliginin` tiykarg`ı talaplarına kiredi.

Paydalanilg`an a`debiyatlar.

1. Ioshos, N.I. Starchikov – «Ptitsovodstvo» M. «Agropromizdat» 1989.
2. Fisinin G.A.Tardatyan «Promisilennoe ptitsevodstvo» M. «Kolos» 1990.
3. Bogolyuskiy S.I. «Selektsiya selskoxozyaystvennoy ptitsi» M. «Agropromizdat» 1991.
4. Isxomujayev S, Boboev K, G`ulomov K. «Parrandachilikda Amaliy mashg`ulotlar» T. «Uzbekiston» 1996.
5. Bojko P.V. «Proizvodstvo yaits i myaso ptits na promishlennoy osnove» M. «Kolos» 1984.
6. Tretekov N.P. Bessarobov B.F «Pererabotka produktov ptitsevodstvo» M. «Agropromizdat» 1985.
7. Fisinin V.I. Stolyar T.A. i dr. «Myasnoe ptitsevodstvo» I i II izd. M. Rosselkhozizdat, 1981, 1989.
8. WWW.ZZ.RU.
9. WWW.AGRONEWS.RU/
10. A.K.Ashirov, V.M.Popova «Chorvachilik» Tashkent «Uqituvchi» 1980 yil.
11. N.Shapoxin, Ya.Jiyanov, N.Samorodov «Veterinariya-sanitariya ekspertizasi» Tashkent «Mehnat» 1989 yil.
12. H.E.G`ayipov «Mehnat muhofazasi» Toshkent «Mehnat» 2000 y.
13. V.Alikaev «Awil xojaliq haywanlarinin` zoogigienasi» Moskva «Kolos» 1978 jil.
14. A.V.Bakay «Jivotnovodstva» Moskva «Agropromizdat» 1991.
15. F.F.Fomin «Ekonomicheskiy spravochnik jivotnovoda» Odessa «Izdatelstva Mayak» 1980.
16. Turg`anbaev .R. «Awil – xojaliq haywanlarin azıqlandırıw» Tashkent, 2004 jil, 24-bet.